

egység

ירחון יהדות הונגריה

MAGYAR ZSIDÓK LAPJA • EGYSÉGES MAGYARORSZÁGI IZRAELITA HITKÖZSÉG

EMLÉKEZZ! ZÁCHOR – fotókiállítás a holokauszt emlékére

ROSSZ BARÁTOKAT VÁLASZT
NETANJAHU EURÓPÁBAN?

ELFOGADHATÓ-E
A NÉMET KÁRPÓTLÁSI PÉNZ?

KEDVES OLVASÓ!

„Számoljatok a szombatra következő naptól (Peszách első napjától), tehát attól a naptól, amelyen elviszitek a felmutatásra szánt kévét, hét teljes hetet. Ötven napot számoljatok a hetedik szombat utáni napig...” (3Mózes 23:15 16.)

Peszách második estéjétől Sávuotig előírás hét teljes héten át minden este számlálni a napokat. Ez az omerszámlálás, a sz'firát HáOmer, röviden *szfirá*.

Az ember természetes vágya, hogy valamilyen módon uralja az időt: számon tartjuk a napok múlását, a korunkat, a történelem időszakait – és számláljuk a napokat, ha valamilyen kiemelkedő, vagy éppen sorsfordító esemény vár ránk. Márpedig mi lehetne sorsfordítóbb annál, mint amikor a rabszolgaságból kiszabaduló héber törzsek a Tóra szent törvényei által az Örökkévaló kiválasztott népévé lettek?! Nem csodálkozunk hát ezen a parancsolaton, hiszen magunktól számolnánk a napokat peszách után sávuotig.

Csakhogy, amikor „önszorgalomból” számoljuk a várva várt nap elérézését, akkor nem az eltelt napokat számoljuk, hanem a hátralevő napok számának csökkenését figyelve visszaszámolunk. Ezért kérdezik a kisgyerekek is: hányat kell még aludni? Ilyenkor az idő az a tényező, ami köztünk és a várt időpont eljövetele között áll.

A zsidóknak azonban nem az idővel kellett megküzdeniük, amikor kijöttek Egyiptomból, az erkölcstelenség földjéről. Olyanok voltak, mint a hadifoglyok, akik a szabadulás mellé még kitüntetést is kapnak, csakhogy nincsenek olyan állapotban, hogy azt méltón átvehessék. Ahogy a raboknak meg kell mosakodni, rendes ruhát öltetni, enni, inni, hogy újra embernek érezzék magukat, így kellett a zsidóknak is „megtisztalkodniuk” Egyiptom lelki mocskától, hogy átvehessék csodálatos ajándékukat, hűségük és kitartásuk jutalmát, a Tórát. Azért az eltelt napokat számolták, mert minden nappal többek lettek, magasabb szintre léptek a lelki felkészülésben, ahogy megszabadultak a rájuk telepedő egyiptomi rossz hatásoktól. Mi, az egyiptomi rabszolgák leszármazottai ugyancsak igyekszünk a fizikai megszabadulás megünneplésétől lélekből egyre feljebb jutva a lelki szabadság elnyeréséig felemelkedni.

Tavasszal egymás után sorjáznak a megemlékezések a holokausztról: nemzetközi emléknap, magyar emléknap, izraeli emléknap... Emlékezünk a meggyilkoltakra és akarva-akaratlanul a bűnösökre is. A túlélők életét megismerve pedig tiszteleghetünk az életnek a halál felett aratott győzelme előtt.

Bár az omerszámlálás izgalommal teli ideje Rabbi Akiva korában járványt, modern korunkban pedig a holokauszt pusztulására való emléknapok sorát hozta, mégis figyelünk arra, hogy a gyász mellett a lelki felemelkedés ideje legyen ez az félszáz nap.

„Áldott vagy Te, Örökkévaló Istenünk, a Világ Királya, ki megszentelt minket parancsolataival, s meghagyta nekünk az omer számlálását!”

Steiner Zsófia
Steiner Zsófia
főszerkesztő

Előfizetés:

www.fizetes.zsido.com

Újságunk korábbi lapszámait a
www.zsido.com/egység
oldalon találja meg elektronikus formában.

További információért hívja
a **06 1 268 0183**-as telefonszámot.

BORÍTÓ

Emlékezz! (Záchor)
Kiállítás megnyitó
a Zsilipben

Demecs Zsolt fotója

egység MAGAZIN

Kiadja a Chábád Lubavits –
 Zsidó Nevelési és Oktatási Alapítvány
 Achdut magazine is published
 by Chabad-Lubavitch
 The Jewish Heritage Center of Hungary

1052 Budapest, Károly krt. 20.
 Telefon/fax: (+36-1) 268-0183
 E-mail: egység@zsido.com
 Internet: www.zsido.com

FELELŐS KIADÓ:
 Oberlander Báruch rabbi

FŐSZERKESZTŐ: Steiner Zsófia

ROVATVEZETŐK: Dénes Anna,
 Cseh Viktor, Golubovics Martina

OLVASÓSZERKESZTŐ: Molnár Zsófia

TERVEZŐ-SZERKESZTŐ: Juhász Valéria

ISSN 1217-3223 (nyomtatott)
 ISSN 1588-3223 (on-line)

A kiadvány szent szövegek részleteit
 és magyarázatait tartalmazza.
 Kérjük, ne dobja el!

AZ EICHMANN-PER TÖRTÉNETE

„Nem egy egyén áll
 e történelmi jelentőségű
 per középpontjában,
 és nem csupán
 a náci rezsim,
 hanem az egész
 antiszemitizmus.”

6. oldal

32. oldal

BENJAMIN NETANJAHU ROSSZ
 BARÁTOKAT VÁLASZT EURÓPÁBAN?
 „...az Európai Unió gyakorlatilag
 mindenki másnál hamarabb és
 az arab vezetőknél is élesebb
 hangon ítélte el Trump elnök be-
 jelentését az amerikai nagykövetség
 Jeruzsálembé költöztetéséről.”

SMÚZ

- 21 A főszerkesztő levele
 Az omerszámlálás
 pszichológiája
- 41 Hírek

REBBE

- 51 Annyi az idő, amennyivel
 megtöljük

HOHMECOLÓ

- 61 Így halt meg
 a „Birodalom hóhéra”
 Az Eichmann-per története
- 91 A Mengele-mítosz két halála
- 121 Holló, aki a fellegekig
 emelkedett Auschwitz után
- 141 A halált az élet követi
 Holokauszt megemlékezés és
 kiállítás megnyitó a Zsilipben

JIDDISKÁJT

- 161 Elfogadható-e a német
 kárpótlási pénz? (II. rész)
 Oberlander Báruch rabbi írása

14. oldal

A HALÁLT AZ ÉLET KÖVETI

„Megpróbálni megérteni
 a megérthetlent, ábrázolni
 a kiábrázolhatatlant, akár
 egy hegymászó, aki a világ
 tetejére szeretne feljutni,
 hogy onnan letekintve meglásson
 és megértsen mindent.”

KILE

- 201 Kóser 1% – A segítség mindig
 kóser
- 221 Az Egylet, amelyet elkerült
 az 1868/69-es szakadás vad
 szele
 Adalékok a Budapesti Talmud
 Egylet történetéhez
 Cseh Viktor írása
- 261 Öt év Trump döntése mellett
 Miért Jeruzsálem Izrael
 fővárosa?
 Gerő András írása

MISPÓHE

- 301 Gabonafélék
 a kóser konyhában

ÉCESZGÉBER

- 321 Benjamin Netanjahu rossz
 barátokat választ Európában?
 Réti János írása
- 341 A számár, a mécses meg
 a kakas – mese

BENJÁMIN NETANJAHU IZRAELBE HÍVTA ORBÁN VIKTORT

Telefonon gratulált Benjámín Netanjahu izraeli miniszterelnök Orbán Viktor magyar miniszterelnöknek újraválasztásához. A beszélgetés során Netanjahu izraeli látogatásra invitálta a magyar kormányfőt és megköszönte neki azt a támogatást, amelyet a nemzetközi fórumokon Magyarország tanúsít Izrael irányába.

Az Európai Zsidó Szövetség is gratulált magyar miniszterelnöknek a választási sikeréhez. A brüsszeli székhelyű szervezet alapítója és vezetője, Menachem Margolin rabbi levelében kiemelte „A nagy hatalommal nagy felelősség jár együtt ... Európa választút előtt áll. Mindaddig, amíg Ön folytatja a zsidó közösség jogainak védelmét és az Izrael melletti kiállást, számíthat a támogatásunkra.”

A Kneszetben működő izraeli-magyar baráti társaság elnöke, Jiszráel Eichler rabbi sok sikert kívánt a magyar miniszterelnöknek és az Örökkévaló áldását kérte rá.

TÖBB EZREN ÜNNEPELTEK CHÁBÁD SZÉDEREKEN

Idén is folytatódott az a tendencia, amely szerint évről évre többen vesznek részt az EMIH és a magyarországi Chábád mozgalom által rendezett széder estéken.

A szokásos helyszínek mellett (Óbudai Zsinagóga, Bét Menáchem Gyermekekortatási Központ, Marriott hotel) új helyszíneken is voltak széderek. Az Átid fiataljai a Csányi5-ben tartottak széderestet, míg az újlipótvárosi Zsilip – Roth Lenke és Simon Kulturális Központban várta az érdeklődőket. A vidéki nagyvárosok közül Miskolcon és Debrecenben is tartottak nagyszerű szédereket. A tekintélyes számban megjelent résztvevők minden helyszínen szívesen szóltak hozzá a hallott szöveghez, és, ahogy egyre jellemzőbb, maguk is fűztek magyarázatokat hozzá, mondták el, mit tanultak, hallottak, olvastak az ünneppel kapcsolatban.

SZALAI KÁLMÁN SCHEIBER-DÍJAS

Scheiber-díjjal tüntették ki a Tett és Védelem Alapítvány titkárát, Szalai Kálmánt. A kulturális miniszter által évente adományozott Scheiber Sándor-díjat azok kaphatják, akik kiemelkedőt alkottak a zsidósághoz kapcsolódó tudományok, illetve a zsidók és nem zsidók közötti párbeszéd és tolerancia előmozdításának területén. A civil kezdeményezésként 2013-ban alakult Tett és Védelem Alapítvány (TEV), melynek titkárát most tüntették ki a díjjal, a zsidó tradíciókat követve lép fel az antiszemitizmus ellen.

A díjat megköszönve Szalai Kálmán kijelentette: „Fontos lenne, ha legalább az antiszemitizmus elleni fellépés ügyében a zsidó szervezetek együtt tudnának működni. A megtisztelő Scheiber Sándor-díj kijelölése is konszenzuson alapul. Ez a konszenzus talán elhozza azt a várt állapotot, hogy ismét egységben tud munkálkodni a magyar zsidó közösség mindhárom vallási szervezete.”

ELFOGTÁK A KANADAI RABBI MAGYAR TÁMADÓJÁT

Elsőként a Tett és Védelem Alapítvány számolt be arról, hogy támadás ért egy peszáchra családjával Magyarországra látogató kanadai rabbit az Árkád Üzletház egyik üzletében. A rabbival tartózkodó családtagoknak sikerült felvételt készíteni az elkövetőről,

melynek alapján a TEV jogsegélyszolgálatának közreműködésével feljelentést tettek a rendőrségen. A rendőrség példaértékű nyomozásának köszönhetően másnapra elfogták az elkövetőt és közösség tagja elleni erőszak vádjával gyorsított eljárás keretében továbbították az ügyet a Bíróságra. A BTK szerint az ilyen cselekmények maximális büntetési tétele 5 évig terjedő szabadságvesztés lehet. A közösségi médiában több ezren ítélték el a támadást és fejezték ki együttérzésüket a rabbi családjával.

ANNYI AZ IDŐ, amennyivel megtöltjük

Menáchem Mendel Schneerson, a lubavicsi Rebbe egy levélben az omerszámlálás és az idő kapcsolatát bemutatva sarkallta hallgatóságát újabb célkitűzések elérésére.

*Az Örökkévaló kegyelmével
5731 Ros chódes ijar
(1971. április 26.)
Brooklyn, NY.*

*A philadelphiai „Lubavicsi est” minden résztvevőjének,
Isten áldja meg valamennyiüket!
Üdvözet és áldás!*

Boldog vagyok, hogy üdvözetet és imákkal teli jókívánásokat nyújthatok át azoknak, akik rész vesznek a „Lubavicsi este” program résztvevőinek, különös tekintettel a díszvendégekre.

Minekutána ez az esemény a *szfirá* (omerszámlálás) napjaiban zajlik, helyes, ha rávilágítunk ennek a micvának a jelentőségére.

Első látásra a napoknak a számlálása szükségtelennek tűnik, hiszen az embernek nincs hatalma az idő folyása felett. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy nagyon is jelentős abból a szempontból, hogy kihangsúlyozza azt a periódust, amit összeköti a zsidóság történelmének két legfontosabb eseményét: peszáchot, az egyiptomi rabságból való megszabadulást, ami egyben a zsidó nép születését is jelöli; valamint sávuotot, a Tóra átvételét a Szináj hegyen, ahol is a zsidó nép valóban elnyerte a szabadságát és érett néppé vált.

Mint minden más dolognak a Tórában, az omer számlálásának is számtalan aspektusa van. Ezek közül az egyik lesz az, amellyel én itt foglalkozni fogok. Általánosságban, ha valamit egységként számolunk, nem pedig a teljes egész felől közelítjük meg, az rávilágít az adott esemény fontosságára. A tény, hogy minden egyes napon, egyik napon a másik után negyvenkilenc napon keresztül elhangzik egy *brochó* (áldás – a szerk.) a számlálás előtt, még jobban kihangsúlyozza ennek a dolognak a jelentőségét – ebben az esetben az idő értékét.

A *brochó*, amit mondunk, nemcsak azt a hálát juttatja kifejezésre, amit azért érzünk, mert az Örökkévaló nekünk adta a szfira micváját, hanem azt is, amit minden egyes napért érzünk, amit Ő ad nekünk. Meg kell tanulnunk értékelni a mindennapok drága ajándékát azáltal, hogy megfelelően használjuk fel őket. A küldetést, amit ma kell beteljesítenünk, nem halaszthatjuk el holnapra, hiszen az a nap, ami elmúlt, már nem hozható vissza.

Másodszor is, noha igaz, hogy nincs hatalmunk az idő folyása felett, mivel nem tudjuk sem lelassítani, sem pedig megsürgetni, sem bővíteni, sem pediglen csökkenteni, mégis van egy mód, amivel közvetlen hatást tudunk gyakorolni az időre, mégpedig azzal a tartalommal, amellyel megtöltjük életünk minden egyes napját. Amikor egy ember messzire ható felfedezést tesz, vagy éppen elér egy fontos fordulópontot, az olyan hatást tud elérni, mintha egy „korszakot” sűrítene percekbe. Másfelől viszont annak az időnek, amit hagyunk, hogy megfelelő tartalom nélkül menjen el, nincs semmilyen realitása, lett légyen bármilyen hosszú is.

Ennek megfelelően a Tóra azt tanítja nekünk, hogy az ember végeláthatatlan erőt kapott, nemcsak arra, hogy a saját sorsát ő maga alakítsa, hanem arra is, hogy az általa lakott világ sorsát is alakíthassa. Éppen úgy, ahogy az idő esetében, melynek valódi hosszúsága nem számszerűsíthető módon mérendő, hanem a minőségével, ugyanez vonatkozik az ember erőfeszítéseire is. Minden jó célért tett erőfeszítést tovább nyújthat a bele fektetett életerő és lelkesedés. Valójában a hét hetes időszak, ami a összeköti a zsidó életnek a korábban már említett két legnagyobb történelmi eseményeit, illusztrálja a Tórának az időről és az erőfeszítésekről alkotott felfogását, ahogy fentebb kifejtettem. Ez alatt a mindösszesen hét hetes időszak alatt a nép, amelyet 210 esztendőn át rabszolgaságban tartottak a legmegátalkodottabb rabszolgatartók, átalakult a „Papok és szent népek királyságává”, akik szemtanúi lehettek a szinájhegyi isteni kinyilatkoztatásnak és megkapták a Tórát és a micvákat magától az Örökkévalótól.

A „Lubavics” megtanít, bemutatja és példázza azt az alapvetet, miszerint túlsúlyban van a forma az anyaggal szemben, a lélek a testtel szemben. A fizikai kapacitás és az idő hosszúsága tekintetében nem a mennyiség a legfontosabb faktor, hanem az erőfeszítésnek a minősége és a léleknek a végtelen kapacitása az, ami meghatározza a végeredményt.

Bízom benne, hogy a lubavicsi szellemiség a résztvevőket ösztönözni fogja minden eddiginél nagyobb eredmények elérésére a zsidó élet minden területén, úgy személyesen, mint közösségként.

Áldással és sok sikert kívánva

M. Schneerson

ÍGY HALT MEG A „BIRODALOM HÓHÉRA” AZ EICHMANN-PER TÖRTÉNETE

1962. június 1-jén végrehajtották a modern kori Izrael Állam második és mind ez idáig egyetlen halálos ítéletét: a második világháború során elkövetett háborús bűneiért felakasztották Adolf Eichmann, a Harmadik Birodalom fő hóhéraját. DÉNES ANNA ÍRÁSA

Otto Adolf Eichmann 1906-ban született Németországban. Néhány Ausztriában töltött év után – mely időszak során, 1932-ben belépett a náci pártba és az SS-be is –, visszatért Németországba, ahol a náci tisztek ranglétráján egyre magasabbra emelkedett. 1942 januárjában részt vett a hírhedt wannseei konferencián, és innentől kezdve Eichmann volt a zsidók megsemmisítő táborokba való deportálásának felelőse. 1944 márciusában, amikor a németek lerohanták Magyarországot (ld. lent), Eichmann is megérkezett a csapatokkal, és ő felügyelte a deportálásokat. A háború után Ausztriába menekült, majd 1950-ben hamis papírokkal érkezett Argentínába. Az izraeli titkosszolgálat ügynökei 1960-ban találták rá; Izraelbe szállították, és bíróság elé állították. Eichmann mindvégig azal védekezett, hogy parancsot teljesített. A bíróság kötél általi halálra ítélte.

EICHMANN MAGYARORSZÁGON
Kanyarodjunk egy kicsit vissza az időben, 1944. március 19-hez, és idézzük fel Eichmann-nak a magyarországi zsidóság kiirtásában játszott szerepét. Eichmann a megszálló csapatokkal érkezett Magyarországra. Embereivel személyesen járt be számos települést, hogy felmérje a zsidó lakosságot, majd Auschwitzba ment, hogy megbizonyosodjon arról, hogy az általa fémjelzett „végső megoldás” kivitelezhető-e. Április 16. és május 14. között napi négy, darabonként háromezer embert szállító szerelvény hagyta el Magyarországot. Az elhurcoltak legnagyobb része azonnal a gázkamrába került, és néhány órával Auschwitzba érkezése után már halott volt. Bár a deportáltakat hivatalosan leállították július elején, a következő hónapokban Eichmann személyesen gondoskodott róla, hogy zsidók tízezreit indítsák útnak a halálba marhavago-

nokon vagy gyalogosan, erőltetett menetben. December 24-én, nem sokkal azelőtt, hogy a szovjet csapatok teljesen körülfogták volna a fővárost, Eichmann Budapestről Berlinbe menekült, ahol rengeteg bizonyítékot semmisített meg, majd Ausztriába költözött a családjával, és ott érte őket 1945. május 8-án a háború vége.

A BUJKÁLÁS

Innentől fogva Otto Eckman, majd Otto Heninger álnéven bujkált Németország területén 1950-ig. az 1946-ban lefolytatott nürnbergi perek során Rudolf Höss és számos más, korábbi náci vezető tett ellene terhelő vallomást. A náci-szimpatiajáról közismert Alois Hudal bíboros közbenjárásával sikerült hamis papírokat és argentinai letelepedési engedélyt szereznie, és 1950-re minden a rendelkezésére állt ahhoz, hogy „Ricardo Klement” apátságról apátságra haladva eljuthasson

Buenos Airesbe. Családja nem sokkal később követte.

1953-ban a náci-vadász Simon Wiesenthal egy levélből tudomást szerzett arról, hogy Eichmann álneven Argentínában bujkál. Beletelt azonban néhány évbe, mire minden kétséget kizáróan lokalizálták és azonosították őt. Erre 1960-ban került sor, amikor Cvi Áhároni, az izraeli titkosszolgálat, a Moszad ügynökének sikerült megállapítania a személyazonosságát.

EICHMANN BECSERKÉZÉSE

Izrael akkori miniszterelnöke, Dávid Ben-Gurion korábbi tapasztalatok alapján tudta, hogy Argentína nem adja ki a határain belül náci bujkáló háborús bűnösöket, ezért úgy döntött, hogy a kiadatási eljárás megindítása helyett elrögzíti a hóhért. A csapat az Argentína 150 éves évfordulójának ünnepségére érkező izraeli delegáció részeként került az országba, köztük volt Iszszér Hárel, a Moszad feje, az akcióban közvetlenül részt vevő nyolcfős csoportot pedig a híres titkos ügynök, Rafi Ejtán vezette.

1960. május 11-én, Eichmann napi rutinjának hosszas megfigyelése után a csapat annál a buszmegállónál várta őt, ahol munkából hazafelé menet nagyjából mindig ugyanabban az időben szállt le. Ketten „lerobbant” autójukat „javították”, egy harmadik, Peter Malkin Moszad-ügynök pedig odalépett „Klement”-hez, és cigarettát kért tőle. Amikor Eichmann, veszélyt érezve, menekülni próbált, a „szerelelők” Malkin segítségére siettek, és kocsijukba tuszkolták az elfogottat, akinek ruháját megtépvén keresték meg a két azonosító jelet: egy-egy forradást a karján és a hasán. Ezu-

Dicsősége teljében és kalitkába zárva

tán egy takaró alá rejtve szállították egy korábban erre a célra előkészített házba, ahol a következő napok kihallgatásai során bebizonyosodott a személyazonossága.

„NEM ÉRZEM MAGAM BŰNÖSNEK”

Május 20-án, kilenc nappal Eichmann elfogása után, a Harmadik Birodalom hóhérat elkábították, és ittas szerelőnek álcázva felcsempészték az El Al légitársaság gépére. Május 22-én érkeztek meg Izraelbe, és Dávid Ben-Gurion miniszterelnök a következő napon bejelentette a Kneszetben Adolf Eichmann elfogását. Argentínában antiszemita zavargások törtek ki a hír hallatán, és diplomáciai problémák is felmerültek Izrael és Argentína között.

Az elfogott háborús bűnöst egy megerősített rendőrállomásra szállították, ahol kilenc hónapon át hallgatta ki a rendelkezésre álló do-

kumentumok alapján Ávner Less, a rendőrség főfelügyelője. Eichmann soha semmilyen megbánást nem tanúsított, és a kihallgatások során mindig azzal védekezett, hogy parancsot teljesített: „Meg kell húznunk a határt a felelős vezetők, és az olyan emberek között, mint én vagyok, akik csupán a vezetők eszközeiként szolgáltak. Nem voltam felelős vezető, és így nem érzem magam bűnösnek.” – írta Eichmann kegyelmi kérvényében.

AZ EICHMANN-PER

Maga az Eichmann-per 1961. április 11-én kezdődött el a Jeruzsálemi Kerületi Bíróságon. A vádak közt szerepelt emberiség ellenes bűntett, háborús bűnösség, a zsidó nép ellen irányuló bűnök és bünszervezetben való tagság is. A vádat egy korábbi, 1950-ben hozott, a náci bűnösök megbüntetésére hozott törvényre alapozták. A tárgyalást Mose Landau, Binjámín Hálévi és Jicchák Ráve bírók vezették; a főügyész Gideon Hausner volt, akit Gávriel Bach és Jáákov Bár-Or ügyész kísért. A védelmet Robert Servatius német ügyvéd, Dieter Wechtenbruch jogi kísérelő és maga Eichmann képviselte.

A pert hatalmas érdeklődés kísérte, az izraeli televízió élőben közve-

Az Eichmann-per bírái

títette, Amerikában pedig egy nap késéssel lehetett látni a történéseket, és a német sajtó is napról napra követte a folyamatot. Számtalan újságíró vett részt a helyszínen – ők zárt rendszerű csatornán kísérhették figyelemmel az eseményeket a jeruzsálemi Bét Háám központban. Az auditoriumban 750 férőhely volt az érdeklődők számára. Eichmann golyóálló üvegkalickában jelent meg nap mint nap, nehogy valaki a közönség soraiból végezni tudjon vele.

ANTISZEMITIZMUS A VÁDLOTTAK PADJÁN

56 napon át tartott a per, 112 tanút hallgattak ki, és dokumentumok százait sorakoztatták fel. Gideon Hausner főügyész alapos munkát végzett. Célja nemcsak az volt, hogy Eichmann bűnösségét bizonyítsa – az egész holokausztot és azon kívül magát az antiszemitizmust állította ítélszék elé: „Nem egy egyén áll e történelmi jelentőségű per középpontjában, és nem csupán a náci rezsim, hanem az egész antiszemitizmus” – mondta nyitó beszédében.

A védelem az elfogás illegális voltával érvelt, valamint azzal a már korábban említett, és a nürnbergi perekben is gyakran elhangzó mondattal, hogy Eichmann parancsra cselekedett, melynek alapja a Hitlernek tett hűségeskü volt. Eichmann állítása szerint ő maga nem hozott döntéseket, a parancsokat feletteseitől kapta. A wannseei konferenciával kapcsolatban – ahol a végső megoldás terve megszületett – is hangoztatta ártatlanságát,

és csak a transzportok megszervezésével – de nem azok következményeivel – kapcsolatban ismerte el felelősségét.

ÍTÉLET ÉS KÖNYÖRGÉS A KEGYELEMÉRT

1961. augusztus 14-én ért véget a per. Eichmann-t felelősnek találták a vagonokban uralkodó embertelen körülményekért, valamint a zsidók összegyűjtéséért. Bűnösnek találták emberiség elleni, háborús, lengyelek, szlovének és cigányok ellen elkövetett bűnökben, valamint a nürnbergi perekben bünszervezeteknek nyilvánított egységekben – Gestapo, SD és SS – való részvételben. Az ítélet meghozatalánál azt is figyelembe vették, hogy Eichmann nem csupán parancsra cselekedett, hanem teljes szívvel hitt a náci eszmékben, és kulcsszerepe volt a népi-irtásban. December 15-én mondták ki az ítéletet: akasztás általi halál.

Április végére Eichmann felesége, Vera is Izraelbe érkezett, hogy még egyszer utoljára találkozhasson férjével. A védelem eközben fellebbezett a Legfelsőbb Bíróságnál, ám annak ötfős bírói panele elutasította a fellebbezést, és megerősítette a halálos ítéletet. Ekkor Eichmann kegyelemért folyamodott az izraeli elnökhöz, Jicchák Ben-Cvihez, melyhez családja is csatlakozott, és számos jelentős személyiség, többek közt három kiemelkedő zsidó filozófus, Hugo Bergmann, Martin Buber és Ernst Simon is szót emelt az érdekében. A Kneszet azonban nem javasolta az elnöknek, hogy fogadjja el a kegyelmi kérvényt, így május 31-én közölték Eichmann-nal az ítélet véglegességét.

„KÉSZEN ÁLLOK”

Néhány órával később, valamivel éjfél után, 1962. június elsején a Harmadik Birodalom hóhérat néhány tisztviselő, négy újságíró és egy pap kíséretében felakasztották egy ramlei börtönben. Holttestét elégették, hamvait izraeli felségviziken kívül szórták szét a Földközi-tengerben. Utolsó szavai ezek voltak: „Sokáig éljen Németország. Sokáig éljen Argentína. Sokáig éljen Ausztria.

Ezekhez az országokhoz kötődtem leginkább, és ezeket soha nem fogom elfelejteni. Üdvözlöm a feleségemet, a családomat és a barátaimat. Készen állok. Hamarosán találko-

Az Eichmann-per ügyésze, Gideon Hausner, 1961

zunk, minthogy ez minden ember sorsa. Istenhívóként halok meg.”

AZ EICHMANN-PER UTÓÉLETE

Az Eichmann-per tanulságaival sok filozófus, politológus és más szakember foglalkozott. Simon Wiesenthal 1989-ben kiadott könyvében (Igazság, nem bosszú) így foglalta ezeket össze: „[Most már] tudjuk, hogy senkinek nem kell fanatikusnak, szadistának, vagy elmebetegnek lennie ahhoz, hogy milliókat gyilkoljon meg; elegendő, ha lojális követő, aki buzgalommal végzi el a feladatát.” Hannah Arendt, aki a politika elméletével foglalkozott, Eichmann-t a róla szóló könyvében (Eichmann Jeruzsálemben) a „gonosz banalitásának” nevezi, mivel szerinte tökéletesen átlagos személyiségről van szó, melyben sem a bűnösség érzése, sem a gyűlölet nem jelent meg. Elterjedt továbbá a „kis eichmannok” kifejezés is azokra az alkalmazottakra vonatkoztatva, akiknek az a feladata, hogy közvetett módon és szisztematikusan ártanak másoknak.

Mások ugyanakkor éppen ellenkezőleg, az ideológia végletekig elkötelezett hívét látták benne, és kötelességét gondolkodás nélkül teljesítő funkcionárius helyett a gyilkos eszmék eltökélt képviselőjeként írták le, aki csupán a per idejére alakította ki magának a fentebb leírt szerepet a „parancsra tettem” álláspont alátámasztására.

A MENGELE-MÍTOSZ KÉT HALÁLA

GYURKOVICS TAMÁS: MENGELE BŐRÖNDJE – JOSEF M. KÉT HALÁLA

A főgonoszt úgy pusztítja el a könyv, hogy elveszi a jelentőségét, megtöri a legendáját. Kisszerűvé teszi, arra sem méltatja, hogy viszonyuljon hozzá. Tulajdonképpen erről szól az egész regény. Erről szól akkor is, amikor több oldalon keresztül minden részletre kiterjedően olvasunk egy székrekedésről és akkor is, amikor alkalmanként kifejezetten humorossá válik az elbeszélés. TURAI JULI ÍRÁSA

Josef Mengele a háború után a „patkányjáraton” (Rattenlinie) Genovából Dél-Amerikába szökött. Előbb Argentínában települt le, majd Eichmann elfogása után Paraguayba, onnan pedig Brazíliába menekült. Végül itt halt meg 1979-ben, a tengerben fürödve szélütést kapott 67 éves korában.

Gyurkovics Tamás könyve, a *Mengele bőröndje – Josef M. két halála*, két nagy részből áll. Az első rész (*Bertioga*) a dél-amerikai éveket dolgozza föl, míg a második (*Jeruzsálem*) egy alternatív valóságot fest föl: mi lett volna, ha Eichmann helyett Mengelét fogja el a Moszad, és őt állítják bíróság elé, majd végzik ki. Az első rész egy masszív valóság-vázra épül, melynek epizodikus réseit fikcióval tömi ki a szerző. A második rész is valóságos annyiban, hogy az író eredeti tanúvallomásokat, visszaemlékezéseket használ, valamint az ügyész, az ügyvéd és a bírák neve is megegyezik a valódiakkal, annyi csak benne a fikciós tartalom, hogy a vádlottak padján nem Eichmann, hanem Mengele ül. (Persze ez nem egy elhanyagolható részlet.)

Veszélyes az egyes szám első személyű elbeszélő egy, a kegyetlenségeiről olyannyira hírhedt, és talán még a mai napig tabunak számító figura esetében, mint Josef Mengele. De ez a könyv nem akar együttérzést csiholni, nem missziója, hogy „egy szörny emberi arcát” mutassa meg. Nem magyarázza a tetteit egyenes következtetéssel mondjuk a gyerekkorából (ahogy ezt teszi például

az amúgy szintén kiváló *Mesterségen a halál* című Rudolf Höss életét földolgozó Merle regény), nem magyarázza a tetteit a személyiségéből vagy akár katona mivoltából. De nem is az unalomig egyoldalúan hangsúlyozva festi meg az egyértelmű borzalmat. Nem tapicskol a horror részletek sokkoló leírásában, de nem is kendőzi el finomkodva azokat a kegyetlenségeket, amelyek valóban megtörténtek. A legnagyobb érdeme Gyurkovics regényének, a jó értelemben vett egyszerűsége. Keresetlen őszinteséggel fest meg természetes részleteket, nyílt, de nem hatásvadász, finom, de nem finomkodó.

A kötet nagyobb részét kitevő (majd' 400 oldalas) *Bertioga* fejezet lapjain alig esik szó Auschwitzról, legfeljebb egy-két asszociatív utalás erejéig, akkor is következetesen a „sziléziai tábor” megnevezéssel. Sokkal inkább egy narcisztikus, magányos, saját magának kiszolgáltató ember hanyatlása, középszerűvé válása rajzolódik ki. Az, ahogy lassan szétcsúszik az önmagáról alkotott képe és a külvilágból rá visszatükröződő kép. Valójában ez az igazi száműzetése, nem a szülőföldjéről való elkényszerülés. Egy szánalmas, középszerű ember történetévé csitul a Mengele-mítosz. A főgonoszt úgy pusztítja el a könyv, hogy elveszi a jelentőségét, megtöri a legendáját. Kisszerűvé teszi, arra sem méltatja, hogy viszonyuljon hozzá. Tulajdonképpen erről szól az egész regény. Erről szól akkor is, amikor több oldalon keresztül minden részletre kiterjedően olvasunk

egy székrekedésről és akkor is, amikor alkalmanként kifejezetten humorossá válik az elbeszélés.

Mengele legfőképpen a „meg nem értett tudós” narratívájában találja meg a visszaigazolást, mentseget a tetteire, és ebből gyűjt erőt a száműzetésben. Úgy látja magát, mint a tudós, aki megelőzte korát, akit egyelőre eretnekként könyvel el a világ, mint ahogyan Galileit, de pusztán azért, mert kilépett az adott, mindenki által elfogadott keretből. „Szokatlan módszereivel” ő pusztán az orvostudományt akarta előrelendíteni, biztos benne, hogy az idő majd igazolni fogja a tettei helyességét. (Ezért is mentette át a határon azt a vaspántos barna bőröndöt, amiben a táborból kimentett feljegyzései, szövetminták, preparátumok találhatóak.) Ehhez az önképéhez hozzáadódik még egy valamifajta isteni teremtő szerep és egy jézusi megváltói küldetés-tudat.

„Tudod, fiam, ma két korszak csap össze a világban. Az ótestamentumi Múlt és a Jövő, ahol a teremtés már nem holmi „szellemlények”, hanem mérnökök és tudósok dolga lesz.” (54)

Akkor semmisül meg végleg ez a narratíva, amikor a laikus olvasó számára is világossá válik, hogy a Mengele által végzett kísérletek nemcsak embertelenek voltak, de semmilyen tudományos alappal vagy hozadékkal nem bírtak, orvosilag is védhetetlenek és igazolhatatlanok. Egy darabig ugyan sikerül egyfajta fausti dilemmaként¹ föltüntetni a kegyetlenségeit, amelyben ő a tudós oldalt választotta.

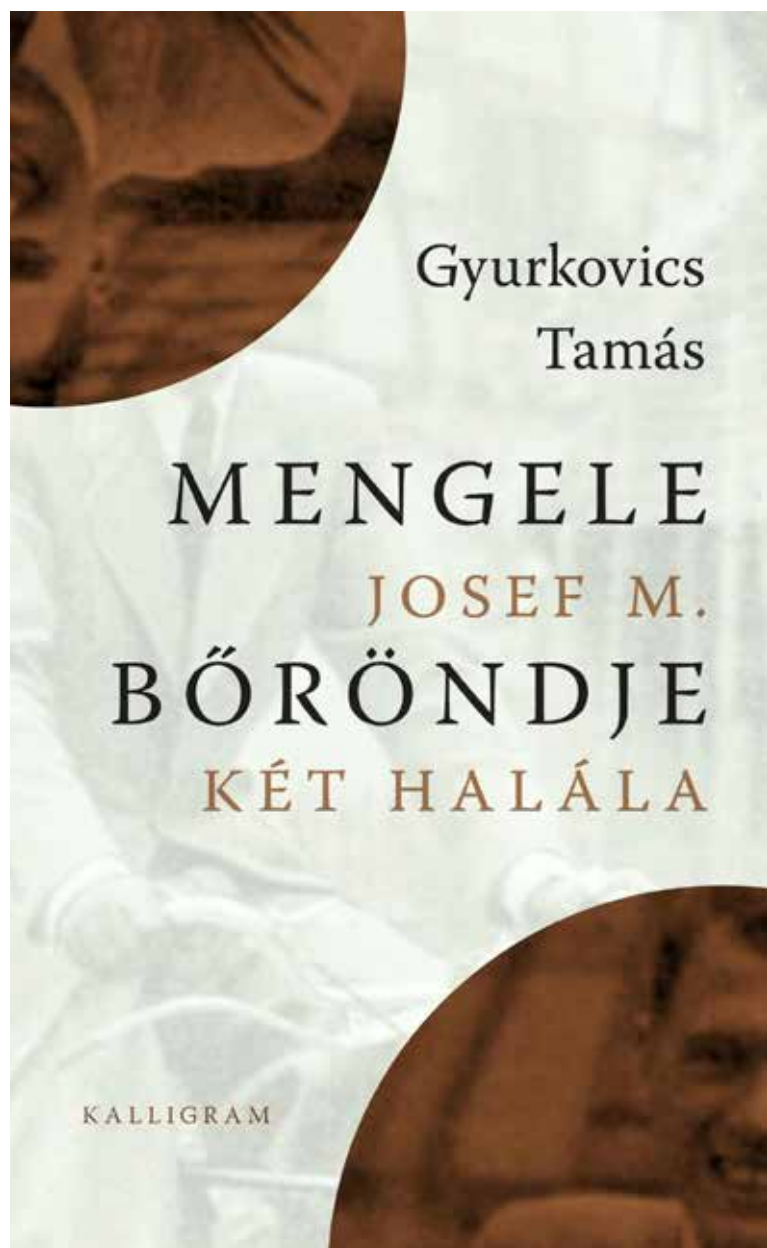
„A jó orvost ugyanis az különbözteti meg a hétköznapiétől, hogy a két énye – a magánemberi és a tudós – közti távolságot le tudja küzdeni. Érzelmait idővel képes alárendelni a hivatásának.” (10)

De mindez egyszerre leomlik, mikor a jeruzsálemi perben Nyiszli Miklós² tanúvallomásaiban szakemberként nevezi áltudományosnak Mengele munkáját, és kiderül, hogy valójában egyáltalán nem szolgálták a gyógyítás előrehaladását.

„Amiképp áltudomány a hamis teóriákra épített fajkutatás – a magasabb rendű faj fogalma –, éppúgy áltudomány és hamis teóriákra épül Mengele doktor egész munkássága! Munkássága... Ő egy Krimináldoktor, egy bűnöző! Sőt, annál is több. (A tanú hirtelen megtorpant.) Vagy nem is..., mondta elámulva. Inkább kevesebb! Josef Mengele csak egy rossz orvos volt. Egy tehetségtelen törtető, aki békeidőben tán fehérköpenyt sem kap.” (515)

És ahogy lassan szétcsúszik Mengele önképe és a szövegből kirajzolódó képmása, úgy ezzel ellentétes irányú a regényben végbemenő valóság-fikció mozgás: az elbeszélés szintjén lassan összezsúszik a valóság és a fikció. Igazából majdnem mindegy, hogy valójában megtörtént-e mondjuk a könyv egyik legerősebb jelenete, amikor a Stammer³ gyerekek csínytevésai odáig fajulnak, hogy életveszélyes összetűzésbe keverednek Mengelével. Akkor is igaz, ha nem valóságos. Ugyanis addigra már az alaposan kidolgozott elbeszélői nyelv a valóság és a fikció összevonásával egy új, önálló egységet alkot.

A Bertioga fejezet nyelvezete és szerkesztése egy napló szövegét idézi. Vagyis inkább mintha egy vastag fü-

zet lenne, amelybe a naplóbejegyzéseken túl leveleket és fényképeket is ragaszt a tulajdonosa. Nagyszerű a fejezet időkezelése: nem könnyű 30 év történéseit úgy megírni, hogy egyfelől érződjön az évek egyhangú üressége, másrészt bepillantást nyerjünk a hétköznapi apróbb eseményeibe, amelyek közelebbről megismertetik velünk a szereplőket, valódi személyiséggel töltik föl őket. (Jóllehet egyik szereplővel sem tudunk igazán azonosulni, de empatizálni valamilyen szinten mindegyikkel lehet, mert szépen megformált, élő karaktereket alkot a szerző.) Az elbeszélés technikáját elsősorban a szoros közelmúltra való visszatekintés határozza meg: azokat az eseményeket írja meg részletesen, de néhol asszociatívan földéződik egy-két emlék a távoli múltból is egy szó, egy illat hatására. Az egyes szám első személyű elbeszélő nem ismeri a jövőt (ebből a szempontból is inkább napló, mintsem emlékirat),

tervezget, vár, fél, csalódik. Mindig van egy-egy jelen idejű esemény vagy mondjuk egy átmeneti szokás-sá vált cselekvés, amivel lehorgonyoz a jelen időben. Ezeket mintegy jelzőpóznaként leszúrja az elbeszélő, hogy ennek mentén egyfajta „befejezett jelennel” előreugorjunk pár hónapot vagy évet. Ez az időkezelés jól illusztrálható azzal a résszel, amikor Mengele és a vele szeretői viszonyt fenntartó Stammer Gitta elhidegülnék egymástól

„Nem is vagyok már nő, súgta, és úgy húzta magát össze a ruhát, akár egy aggszűz, aki a testiségnek még a gondolatától is fázik. Nem tudtam, igazat beszél-e, vagy hazudik, de nem is érdekelt már. Többé nem bíztam e barbárokbán, és a bizalmam elmúltával, ami mégis csak minden emberi kapcsolat alapja, végül a vágyam is alábbhagyott. Mostanában már csak a konyhában találkozunk. Kezdetben legalább még beszélgettünk. No, csak semmiségekről: az időjárásról meg a citromfáim szépen hízó gyümölcsiről. Újabbban azonban már ilyesmikről se.” (276)

A Jeruzsálem fejezetben sajnos kicsit meginog az odáig magabiztosan fölépített következetes elbeszélői hang, nehezen találja a helyét a tárgyalásos szituációban. Mintha a szerző folytatni is akarná az előzőekben olyan kiválóan megtalált elbeszélői hangot, ugyanakkor ez a szerkezet valami teljesen mást kíván meg, mert ebben a szituációban szinte csak olyanok kapnak szót, akik megkérdőjelezik, és a legtöbb esetben elítélik Mengele tetteit. Sokszor hosszú oldalakra eltűnik az elbeszélő, majd van, hogy előbukkan, és az unalomig ugyanazt ismételteti, vagy egyszerűen hiteltelenül, hamisan cseng a szava.

Ennek a fejezetnek más az erénye. Már maga az ötlet is egészen elképesztő (az Eichmann-pert átírni Mengele-perré), sok buktatót rejt magában, és mégis működik. Az árnyalt karakterábrázolás ebben a fejezetben is megfigyelhető. A tárgyalás minden szereplőjét (államügyész, védő, tanúk, bírák) legelőször Mengele szemszögéből látjuk, így sokszor nevetségesek, érzelmősek, ellenszenvesek. Ez ugyan a fejezet elején leginkább a *vádolt Mengelére* vet rossz fényt: gúnyos vagy indulatos megjegyzései pusztán arról árulkodnak, hogy képtelen méltósággal viselni a felelősséget, a szembeállítás. De a per során az *elbeszélő Mengele* hangja egyre inkább elhalkul, háttérbe szorul, és a tárgyalás többi szereplője kezd el dominálni. És akkor jön igazán zavarba az olvasó, amikor Mengele epés megjegyzései, az ő interpretációja nélkül is színpadiasnak, hatásvadásznak vagy akár ellenszenvesnek érezzük a jó oldalt képviselő szereplők megszólalásait, reakcióit.

Az az érdekes, hogy ettől rögtön elszégyelli magát az olvasó, mintha máris a náci cinkosa lenne attól, hogy nem szimpatizál a vádat képviselő minden szereplővel. Holott a regény egy pillanatig sem mentegeti

Mengele olasz útlevele

vagy relativizálja Mengele bűneit. Egy egyszerű regény olvasásakor nem várjuk el a dogmatikus, egyértelmű állásfoglalást: a szereplők árnyalt ábrázolása az egyik legjobb dolog, amit a szerző tehet a befogadóval. De az itt mozgásba lendülő olvasói attitűd felhívja a figyelmet a holokauszt-irodalom befogadásának egy nagyon fontos kérdésére. Nevezetesen, hogy nem lehet erről a témáról pusztán irodalomként, művészetként beszélni, nem lehet hideg esztétikai szemmel nézni egy, a témával foglalkozó műalkotást. A mára már kissé elcsépelet adornói mondást, miszerint a holokauszt után nem lehet verset írni, úgy parafrazálnám a regényre, hogy a holokauszt után nem lehetséges úgy a befogadás, a műértelmezés, mint előtte.

Már a könyv fülszövegének elolvasásakor az a kérdés kezd motoszkálni az olvasóban, hogy tulajdonképpen miért is születik meg egy ilyen regény. Vagy miért pont a valóság-fikció ilyen módon kevert technikájával? Egyrészt ugyebár nem lehet önmagában, a saját fikciós univerzumán belül olvasni a történetet, csakis valamilyen háttértudással működik, és erre alapoz is a könyv. Ugyanakkor megköveteli magának azt a szabadságot is, hogy ott és annyira térhessen el a valóságtól, amikor és amennyiben erre kedve szottyan. És mint a jó könyvek általában, a *Mengele* bőrdöngő is önmagát nyitja fel: ez a történet elégtételt vesz Mengelén, kétszereesen megöli azáltal, hogy lerombolja a „Halál angyala” mítoszt. Kinyitja a bőrdöngőt, hogy megmutassa: belül valójában teljesen üres.

GYURKOVICS TAMÁS: MENGELE BŐRDÖNGJE – JOSEF M. KÉT HALÁLA. Kalligram Kiadó, Budapest 2017

A zárójelbe tett számok az idézetek oldalszámát jelölik.

¹ „És akárcsak az SS-orvosoknál, helyenként Nyiszlinél is megfigyelhető az Auschwitzra oly jellemző fausti megkettőződés: az auschwitzi valóságot elfogadó én és egy másik, orvosnak, tudományos kutatónak megmaradó én szétválasztására irányuló kétségbeesett törekvés” Jari Zoltán előszava a Dr Nyiszli Miklós: *Dr Mengele boncolóorvosa voltam az auschwitzi krematóriumumban* című művéhez (Magvető 2016.)

² Sonderkommandósként Mengele boncolóorvosa volt Auschwitzban.

³ A magyar származású Stammer család bújtatta Mengelét Braziliában.

HOLLÓ, AKI A FELLEGEKIG EMELKEDETT AUSCHWITZ UTÁN

Cirkuszi mutatványos Párizsban. New Yorkban 30 éves milliommósként meghasonlott. Floridában 60 év alatt több mint hatmillió négyzetméternyi ingatlant fejlesztett. Holló Tibor ezekben a napokban nyitja meg Miami legújabb felhőkarcolóját, amely Manhattan égimeszelői után a keleti part legmagasabb épülete lesz. *WALLENSTEIN RÓBERT ÍRÁSA*

Köszönöm az érdeklődését, de közbejött egy másik megbeszélés, így sajnos ma nem sok időm van – fogad belvárosi birodalmában udvariasan a magyarul franciás akcentussal megszólaló elegáns férfi. Kérdezhet bármit – bátorít angolul. – Én senkivel nem beszélek magyarul. Budapesten mindössze egy rokonom él. De a városra mindig örömmel gondolok. Tíz évvel ezelőtt 17 családtagommal töltöttünk tíz napot Magyarországon. Meg akartam mutatni nekik, honnan indultam.

BOLDOG BUDAPESTI ÉVEK

Holló Tibor 1927-ben született, és családjával kényelmes, polgári létben éltek Budapesten néhány gondtalan évig. Rokonok, barátok laktak a közeli Andrássy úti villákban, amíg Hollóék az Oktogonon éltek egy tágas lakásban. A Jókai tér környékén volt egy zsinagóga, oda jártak rendszeresen. Azonban az igazi vallási alapokat Ungváron élő ortodox nagyanyjától kapta. (Az örökség annyira mélyen benne él, hogy irodájában három kapedlit is őriz, és találkozásunk napjának reggelét is egy imaházban kezdte, mint ahogy minden szerdán és szombaton így tesz.) Tőle tanulta a jiddist is. Egy nyelvet a kilencből, amelyet eddig elsajátított többek között a héber, arab, japán, lengyel vagy orosz mellett.

Szép balatoni nyaralásokra, nagy pilisi kirándulásokra és az opera

szeretetére emlékszik vissza Holló, amikor arról a hat esztendőről kérdezem, amit Budapesten töltött.

1933-ban az ügyvéd papa Párizsban kapott megbízatást a magyar nagykövetségen. Abban az évben nemcsak a család, de a világ helyzete is gyökeresen megváltozott – Hitler hatalomra kerülésével az európai zsidóság sorsa megpecsételődni látszott.

HÁROM ÉV A TÁBOROKBAN

Holló édesapjának állami munkaköre az első években még Franciaországban is tisztességes biztosított a családnak. Azonban később egyre több antiszemita atrocitásnak voltak kitéve. Főhősünket 14 éves korában egy baráti összejövetelről hurcolták el. *Egy első világháborús vonatban, 108-as számú marhavaggonná átalakított kocsiban szállítottak el minket Drancyba, egy Párizs melletti koncentrációs táborba. Amit azoktól a francia kollaboránsoktól kaptunk, megdöbbentett...*

A család ott a transfertáborban látta egymást utoljára. Külön vagonokban, pár héttel később Auschwitz következett. Az atletikus, erős csontozatú Tibor hitének, fizikumának és szerencséjének köszönhetően élte túl a következő három év megpróbáltatásait. A hosszú hónapok robottá formálták elméjét, testét géppé. A részletekről ma sem beszél szívesen. Szülei nélkül árván állta a viharokat. Ahogy a kegyetlen

halálmenetet is Mauthausenbe. Itt szabadították fel amerikai katonák 1945 tavaszán. *Azok a fiatal, sírósszemű, klassz egyenruhások. Azok hoztak nekem valamit a szabadságon kívül. Egy új országot, egy új lehetőséget. Azt gondoltam, hogy én is oda vágyom, ahonnan ők jöttek.*

HÚSZ DOLLÁRRAL NEW YORKBA

Amerikába csak három évvel később, párizsi tanulmányainak végétével jutott el. Egymagában élte a bohémek életét. Felelősséggel csak magáért tartozott, hiszen abban a hitben tért vissza a náci poklából, hogy mindenkije odavesztett. Párizs különös gyógyír volt a felejtésre. Holló sikeres úszó lett, több egyetemi bajnokságot is nyert. Népszerű volt csoporttársai között. Mindezzel együtt alig volt pénze a tandíjra. Dolgozott ott, ahol épp lehetősége adódott. Építkezésen, éttermekben, szállodákban, irodákban, sőt három egész hétig maga is cirkuszi szenzáció része volt! A világhírű Medrano Cirkuszban szolgált egy haverja, aki sérülést szenvedett egy kocsmai verekedésben. Holló némi lámpalázzal, de annál nagyobb becsvággyal vállalta át cimborája műsorszámát.

Ha nehezen is, de 1947 végére megszerezte építész diplomáját, azonban a holokauszt alatt tapasztalt közöny, egy életre elidegenítette Európától. Menni akart, minél messzebb. Még abban az évben,

alig 20 dollárral a zsebében hajóra szállt New York felé. Egy távoli idős nagynénikéje volt az egyetlen ismerőse kint. Újabb mutatványra készült, ezúttal az építőiparban kívánt dobantani: logikusnak tűnhetett, hogy a prosperáló amerikai építkezési hullám közepette talál valami testhezálló feladatot.

Az első időkben gyárakban dolgozott kisegítő munkásként. Később minőségellenőr lett egy nagyobb vállalatnál. Itt vette észre azt, hogy sok amerikainak derogál olyan munkát elvállalni, ami kiesik a komfortzónájából. Manhattan félszigetének számtalan vízparti, kikötői tere várt rendezésre. Ezek a munkálatok kemény és veszélyes fizikai feladatok voltak. Egy holokauszt-túlélőnek más volt az ingerküszöbe, mint az egyetemi miliőben és szép irodákban pallérozott fehéringes kollégáinak. Holló legnagyobb meglepetésére saját cégvezetőjének engedélyével és támogatásával vállalt maszek munkálatokat különféle projektek kivitelezéséhez.

ÚTON A FELHŐK FELÉ

Pár év alatt olyan sikeres lett saját fejlesztésű, teljes körű szolgáltatásaival, hogy nagy állami és kormány megrendeléseket is elnyerve New York egyik legkeresettebb vállalatát vezette. Mindeközben csodás hírt kapott Franciaországból: édesapja orosz hadifogságot is megjárta kálvária után életjelt adott magáról. A fiú azonnal kihozatta magához Amerikába. A papa 1970-ben bekövetkezett haláláig élvezhette fia gondoskodását.

Holló Tibor életében akkoriban a munka volt az első. Alig huszonevesen vált gazdag és elismert emberré. Szárnyalt egyre felfelé, villámléptekkel megérkezett a milliomosok közé is. Azonban nem sokkal 30. születésnapja után egyik nap bement saját irodájába, és átadta a vezetést munkatársainak. *Mindezt azért tettem, mert elegendő lett mindentől. Azt érzem, hogy kezdem elveszíteni önmagam.* Ijesztő volt még a tükörbe nézni is – emlékezett Holló a különleges döntésre. Mindehhez az

is kellett, hogy egy 1956-os floridai üzleti út alatt beleszerelmesedjen a déli vidékbe. Miami újraértelmezte építetői elméjét. Izgalmas kihívásnak ígérkezett megtalálni a megoldást a gyorsan fejlődő új metropolis problémáira.

A latin többségű városban olyan politikai vezetőkre talált, akikkel jól indult a közös munka. Emigránsok, ha összefognak...! Holló cége, a Florida East Coast Realty volt az

első a piacon, amely olyan nagyszabású, külön utcai blokkokat felölelő területtel foglalkozhatott, amelynek adóbevételét a város infrastruktúrális és kulturális gyarapodására fordíthatta. Így jöhetett létre Miami belvárosának művészeti központja, vagy így épülhetett fel a kerület első felhőkarcolója is. Holló eltökélt szándéka az volt, hogy egy olyan többfunkciós teret alkot, ahol nemcsak laknak, dolgoznak és vásárolnak, de szórakoznak és kikapcsolódnak is az emberek.

„ÁLLAMPOLGÁRI KÖTELESSÉGEM VISSZAADNI”

Főhősünk a legnagyobbak közé került alázatos, szenvedélyes és szorgalmas munkabíráásával. Hatvan év alatt mindössze három kollégám vonult nyugdíjba. Én sem gondolom, hogy bármit is abba akarok hagyni, amíg van tenni-

valóm – meséli 91 évesen heti öt napot az irodájában dolgozva. Találkozásunkkor is annak a projektnek a finomhangolásán fáradoztak, amely Panorama Tower néven a város és a keleti part legmagasabb felhőkarcolója lesz. A közel 300 méter magas épület 84 emeletéből 62 emeleten luxuslakásokat alakítanak ki, több ezer négyzetméteren pedig irodai és szórakoztató, rekreációs teret formáltak meg.

Az évek során Miami megkerülhetetlen városfejlesztőjévé vált férfi szabadidejében több mint 40 civil szervezetnek a pártolója. Feleségével vezetett alapítványa több millió dollárt adományozott különféle társadalmi célokra. Hollót az amerikai kongresszus két ízben is kitüntette kimagasló eredményeiért. Florida különböző kereskedelmi kamarái életművéért díjazták pár esztendője. Miami örökös vezérigazgatójának is titulálta a város napilapja, de kitüntette a Simon Wiesenthal Központ is. Tavaly, 90. születésnapján a polgármester egy határozatban iktatta be július 18-át Miami Holló Tibor napjának.

Nagyon sokat kaptam ettől az országtól. Úgy érzem, hogy állampolgári kötelességem visszaadni annyit, amennyit csak tudok. Általában 5.45-kor kelek, és elég sűrűk a napjaim. Mindezek mellett a család a legfontosabb a számomra. Nagy öröm nekem, hogy unokám mellett két fiam is velem dolgozik, és ők viszik tovább, amit együtt felépítettünk – mondja.

Arra a kérdésre, hogy tervezett-e Magyarországon felhőkarcolókat építeni vagy hogy magyar építészek és tervező mérnökök dolgoztak-e nála, Holló diplomatikusan másra tereli a beszélgetést. Válaszából azt sejtem, amit korábban már említett: Európa közönyösnek mutatkozott egy zsidó sorstalannal szemben. Amerika ellenben lehetőséget adott a bizonyításra. „Dolgozz keményen, amíg célba érsz. Ha már ott vagy, dolgozz még keményebben” – áll Holló saját mottója íróasztalának közepén egy „American Dream” – feliratú táblán.

A HALÁLT AZ ÉLET KÖVETI

HOLOKAUSZT MEGEMLÉKEZÉS ÉS KIÁLLÍTÁSMEGNYITÓ A ZSILIPBEN

Benda Iván több, mint egy évtizeden keresztül dolgozott a Zsilip kulturális központban kiállított fotóin. Képeit, melyek különleges montázs technikával hozzák szinte tapintható közelségbe a múltat, most láthatja először a közönség. M. ZS. ÍRÁSA

Nehéz egy olyan kiállítás megnyitójáról írni, ami rólam szól. Persze nem konkrétan rólam, de mégis. Mert a holokauszt bennem él, nem csak ma, nem csak az emléknapon, hanem

„Emlékezni... Megpróbálni megérteni a megérthetlent, ábrázolni a kiábrázolhatatlant, akár egy hegymászó, aki a világ tetejére szeretne feljutni, hogy onnan letekintve meglásson és megértsen mindent. Megpróbálni feltárni azt az utat, amely a holokauszthoz vezetett – remélve, hogy soha többé nem történik meg ehhez hasonló szörnyűség.” BENDA IVÁN

minden nap. Mert az, hogy egyáltalán ott lehettem, hogy a szüleim megszülethettek, a nagyszüleim bátorságán és egy nyilas tiszt emberségén múlt. Mert míg másnak tucatnyi rokona van, én egy kezemen meg tudom számlálni a közelebbi családtagjaimat. Nehéz ilyen körülmények között pusztán újságírónak maradni.

Szalai Kálmán, a Tett és Védelem Alapítvány friss Scheiber-díjasa köszöntötte elsőként a megjelenteket. Elmondta, hogy hazánkban 2001 óta április 16-án emlékezünk a holokauszt magyarországi áldozataira: 1943-ban ezen a napon kezdődött a zsidó lakosság gettósítása, majd a vidéki zsidóság villámgyors deportálása – és szinte teljes meg-

semmisítése. Ezen a napon a feldolgozhatatlanra emlékezünk.

Szalai Kálmánt Szabó Máté rendező követte a mikrofonnál. Radnóti Miklós: Hetedik ecloga című

versét szavalta el. A kiállításnak helyet adó Zsilip (Zsidó élmények Lipóciában Zsidó közösségi tér) félkész, hideg, pókhálós mennyezetű termében hátborzongatóan csengtek a hexameterek.

Yosef Amrani, Izrael Állam magyarországi nagykövete párhuzamot vont a ros hášana és jom kipur közötti tíz félelmetes nap, valamint a jom hasoá (holokauszt emléknap) és a jom háácmáut (Izrael függetlenségi napja) közti napok között. Ahogy

haladunk a szomorútól a dicső felé. Ahogy a világégből merített erő segítségével megszületik a zsidó áldalam. Ahogy porból és hamuból újjászületik a zsidó nép. A széder estén felolvasott Haggáda is azt mondja: „beszélj el fiadnak!” Beszélj el úgy az egyiptomi kivonulás történetét, hogy nemzedékről nemzedékre úgy érezzük, mi vonultunk ki, mi menekültünk meg a rabszolgaságból. Ugyanez a feladatunk a holokausztal is: ne engedjük a történelemhamisítást! Emlékezzünk, őrizzük és adjuk tovább az emlékeket úgy, mintha velünk történt volna. Benda Iván fotóin egyszerre kelnek életre a borzalmas emlékek és a jelenkor zsidósága: a zsidó élet nem szűnik meg – újjáéled. Befejezésül köszönetét fejezte ki a Egységes Magyarországi Izraeli Hitközségnek a kiállításért, azért, hogy a képeken keresztül lehetőségünk van újra emlékezni.

Az omerszámlálás hetei alatt nem szokás élő zenét hallgatni,

„A digitális technika új kifejezési eszközt adott a kezembe, melynek segítségével a szövegek a képek részévé válhattak, lehetővé téve azt, hogy a régóta megfogalmazni kívánt érzéseimet, gondolataimat, képi formába ölthessem.” BENDA IVÁN

ám a gyász és az emlékezés mélyebb átélése érdekében a rabbik úgy döntöttek, ezúttal kivételt tehetnek: a Classicus Vonósnégyes (Konrád György, brácsa, Rácz József, első hegedű, Baksai Réka, második hegedű, Zétényi Tamás, cselló) Mozart: Dissonanzen-quartetjét adta elő.

Végre maga az alkotó, Benda Iván lépett a mikrofonhoz. Elsőként az EMIH vezető rabbijának, Köves Slomónak köszönte meg a segítségét, amiért ismeretlenül is fogadta őt és létrejöhett a kiállítás. Elmondta, hogy húsz éve minden esztendőben ellátogat Izraelbe, ahol a mindennapi életet, a vallások egymás mellett élését és kedvenc témáját: az ortodox zsidókat fényképezi. Heller Ágnessel kerestek helyszínt izraeli képeinek kiállításához, amikor a Páva utcai zsinagóga karzatán egy holokauszt kiállításba botlottak: olaj- és paszteképek, grafikák voltak. Heller Ágnes azt mondta: „a holokausztot nem lehet kiábrázolni”. Ez a mondat azóta számtalanszor visszaköszönt, elkíséri mindenhova – mondta Benda Iván. Elkísérte egészen Jeruzsálemig, ahol a holokauszt kiállításon egy, a végtelenségig ismétlődő kisfilm adta meg rá a választ: egy bevagonírozott idős férfi próbál tenni valamit, hogy ne történjen meg, ami, ám kattann a retesz. És kattant újra meg újra, kilencven másodpercenként. Ekkor jött rá, hogy a holokausztot *valóban* nem lehet sem megérteni, sem kiábrázolni, ám az ember mégis újra meg újra megpróbálja: megérteni a megérthetlent és kiábrázolni a kiábrázolhatatlant. Egy Konrád György idézet után megjegyezte, hogy a korábban hallott vonósnégyes 94 esztendő brácsása is egy Konrád György, aki a holokausztban vesztette el a családját. Az élet azonban élni akar. „Nem felejtünk. Emlékezünk” – zárta beszédét.

Végül, de nem utolsósorban Köves Slomó rabbi szólt a megjelentekhez. Elmesélte, hogy 11-12 éves lehetett, amikor kezdték komolyabban foglalkoztatni a világ olyan nagy kérdései, mint létezés, vagy

EMLÉKNAP

2000 óta április 16-a a holokauszt magyarországi áldozatainak emléknapja. 1944-ben a náci megszállók és a magyar államigazgatás ezen a napon kezdte meg az első gettók és gyűjtőtáborok felállítását Északkelet-Magyarországon és Kárpátalján. A gettósítás után május közepe és július eleje között a teljes vidéki zsidóságot Auschwitz-Birkenaubába, haláltáborokba deportálták.

éppen Isten. Ekkoriban hallott először a nagyszüleimtől a holokausztról is, és sehogy sem állt össze a kép: ha valóban van Isten, hogyan történhetett ez meg? Elmondta: ez a kérdés a mai napig foglalkoztatja, ahogy mindannyiunkban felmerül ugyanez. Rájött azonban, hogy nincs jó válasz, ám nem is cél választ adni rá, helyette a kérdést kell újrafogalmazni: hogyan tehetett ilyet az *ember*? Az ember, akinek megadatott a szabad választás lehetősége jó és rossz között. Ha nem élünk a jó lehetőségével, megöljük a bennünk élő Istent. Példaként említette Elie Wiesel Nobel-békedíjas író, holokauszt túlélőt, aki elmondta a Rebbének, hogy nem szeretne gyereket. A Rebbe azt felelte: ha nem lesz utódja, Hitler tervét hajtja végre.

Az épület, melyben vagyunk, csillagos ház volt – innen vitték gettóba Zoltai Gusztávot, a Mazsihisz egykori ügyvezető igazgatóját is –, nem olyan sokára pedig zsinagóga nyílik itt, egyike annak a néhánynak, melyet a II. világháború után létesítettek. A halált az élet követi. A Zsilip üzenete: ám *Izrael cháj* – Izrael népe él!

A kiállítás megtekinthető:

Zsilip – Roth Lenke és Simon kulturális központ,
(1137 Budapest, Újpest rkp. 1.)

Nyitvatartás:

hétfőtől péntekig 9-17 óráig,
vasárnap: 10-18 óráig

ELFOGADHATÓ-E A NÉMET KÁRPÓTLÁSI PÉNZ? (II. rész)

A luxemburgi jóvátételi szerződés háláchikus háttere

A német *Wiedergutmachung* szó a II. világháború után arra a jóvátételre vonatkozik, aminek fizetésébe a nyugatnémet kormány (NSZK) beleegyezett 1953-ban a holokauszt túlélői számára és azoknak, akiket kényszermunkatáborokban dolgoztattak, vagy más módon váltak a nácik áldozatává. Ez az összeg az évek során meghaladta a 100 milliárd német márkát. A jóvátétel elképzelése és megvalósulása hatalmas vitát gerjesztett Izraelben és az egész zsidó közösségben világszerte. OBERLANDER BÁRUCH RABBI ÍRÁSA

A RABBINIKUS VITA

Az erkölcsi-etikai vitát egy rabbinikus vita is kísérte. Szenvédélyes – és sokszor szívszorító – levelezések és újságcikkek tanúskodnak róla, hogy mennyi fájdalmat és haragot kavart fel a kérdés. A mondhatni vérrel írt cikkek szer, hiszen a rabbik nagy része maga is a holokauszt túlélő volt. Az előző számban áttekintettük a luxemburgi jóvátételi szerződés történetét és a vita során felmerült forrásokat. Az alábbiakban a rabbik érvrendszerét ismerhetik meg az olvasók.³⁰

VÁLTSÁGDÍJÉRT CSERÉBE ELFELEJTIK A HOLOKAUSZTOT

„13 év múlt el a holokauszt óta, a gonoszok útja sikeres és maga a zsidó nép is kezd felejteni” – írja 1957-ben *Weissmandl Micháél Ber* rabbi (1903–1957), a holokausztban mártírhalált halt nyitrai rabbi veje szívbemarkoló és keserű könyvében³¹, melyben a szlovákiai zsidók megmentéséért tett erőfeszítéseit ecseteli, kiegészítve azzal, mi mindent lehetett volna még tenni. „Nem egy egyszerű felejtés ez, hanem egy nagyon mély és ravasz feledés, amit váltságdíjért cserébe tesznek.

Egyre inkább elfelejtik a holokausztot, nem fogok csodálkozni, ha már a gyerekeink megtagadják majd azt.”

ÁMÁLÉK PÉNZE

Az általam talált első cikk izraeli rabbitól³², mely a kárpótlás témáját felveti, *Reuvén Katz* (1880–1963) Petách Tikva-i rabbi írása 1951 decemberéből³³. Ő a bilibai ámálékra³⁴ hivatkozik a nácik kapcsán, akiknek még az emlékét is ki kell törölni, és nem szabad segíteni a nevük tisztára mosásában – véleménye szerint ezt jelentené a kárpótlás elfogadása. Külön kikelt a nem pénzben, hanem német gyártmányú gépekben nyújtott kárpótlás ellen: „zsidó kéz meg fogja érinteni ezeket a gépeket, amikben zsidók vére van? Inkább azt kell csinálni, ami *Eszter könyvében* van írva³⁵: a zsákmányhoz nem kell nyúlni!”

A legdöbbenetesebb vádbeszédet minden bizonnyal *Menáchem Begin* (1913–1992), későbbi miniszterelnök mondta a Kneszetben 1952 januárjában: „A Kneszet tagjainak vallásos frakciójához szól a kérésem. Nem ezzel az ügygel a fejetekben indultatok a választásokon. A zsidó vallás ked-

véért indultatok, a Tóra és Izrael népének méltóságáért. De vajon hogy vélekedik Izrael népének Tórája az ámálékkal folytatott tárgyalásokról? Ezzel akár el is törölhetnétek a szent és megszentelt verset a Tórából, ami rögzíti³⁶, hogy Isten generációról generációra folytatja háborúját ámálék ellen. Hogy küzdene Isten ámálék ellen, ha ti, a vallás őrzői az ámálékkal való békekötésre szavaztok csak azért, hogy pénzt kapjatok tőle? ... Itt állok előttetek, a vallásos frakciók tagjai előtt, hívóként és egy hívó fiaként és könyörgöm nektek: ne kövessétek el ezt a tettet. Koalíció, ellenzék és az emberi élet nincs itt örökre. Hogyhogy nem látjátok? ... Kutassatok önmagatokban, a tudatotokban és a hitetekben. Hogy fogja a zsidó fiatalság követni a zsidó vallást és a zsidó hitet, ha egyszer a szószólóik, a képviselőik jóváhagyólag nyújtják ki kezüket a németekkel való tárgyalásokkor?”

A IZRAELI RABBINÁTUS: „EZZEL IZRAEL TEKINTÉLYÉT JÁRATNÁK LE!”

1952. január 6-án az izraeli rabbinátus vezetősége összeült, és a követke-

zö határozatot hozta a kérdésben³⁷: „Nem tudunk felfedezni semmiféle tórai vagy halahikus tilalmat annak kapcsán, hogy visszakérjük az elrabolt vagyont a rablóktól. Az, hogy a rabló visszaadja a zsákmányt, az önmagában nem jelent megbocsátást. Egyértelmű, hogy nekünk nem szabad megbocsátani még a világ összes aranyáért és ezüstjéért sem. Erre mondja az Írás³⁸: »És megtorlom vérüket, melyet meg nem toroltam; s az Örökkévaló lakik Ciónban!«. De ezzel Izrael tekintélyét jártnák le, és ez már egy mérlegelést igénylő lelkiismereti kérdés. Ezért ebben a témában se tilalmat, se engedélyt nem fogalmazunk meg. Teljesítjük bölcseink mondását³⁹: »hagyd a zsidókat, mert ha ők nem próféták, akkor próféták gyerekei«. És nagyon nagy dolog a béke Izraelben [a zsidók között], ami a tekintély és létezésének az alapja.” Vagyis a rabbik, bár háláchikus ellenvetésük nem volt, a zsidók közötti civakodás, a testvérháború elkerülését tartották legfontosabbnak.

A ZSIDÓKNÁL NEM SZOKÁS A NÉPSZAVAZÁS

A Kneszetben folyó, nagyon keserű vita során, 1952 januárjában felmerült, hogy népszavazást kellene tartani a témában. Az egyik ellenzője ennek a soproni születésű *Pinkas Dávid Cvi* (1895–1952) közlekedési miniszter volt, szerinte a Kneszetnek kell döntenie a kérdésben. Január 17-én kelt levelében a jeruzsálemi *Eliezer Jehudá Waldenberg* rabbi (1915–2006) véleményét kérte ki a kérdéstről. A rabbi hosszú válaszában ezt írta⁴⁰: „igazad van abban, amit írtál, hogy a népszavazás az ókorban a görögöknél és a rómaiaknál azért volt, mert nekik nem volt Tórájuk és ezért a nép döntött.” Majd *Sík Mózes* (1807–1879) huszti rabbit idézi⁴¹ *Példabeszédek*⁴² alapján: „Büntetés az országnak, amikor sok miniszter és sok vélemény van. A legtöbb közösségben megválasztják a képviselőket, akiknek aztán minden kérdésben joguk van dönteni. A közösségnek már nincs kontrollja a képviselők fölött [a mandátumuk ideje alatt].”

WEINBERG RABBI: „JOBBI LENNE A GYILKOSOK ARCÁBA KÖPNI NYILVÁNOSAN”

Jechiel Jáákov Weinberg rabbi (1884–1966) a háború előtt a berlini ortodox rabbiképző igazgatója volt, utána pedig a svájci Montreux-ben élt. 1952 február elsején megjelent cikkében⁴³ így fogalmazott: „meg lehet érteni azokat, akik szerint kellene Izrael Államnak tárgyalnia a németekkel és egyetértek azzal, hogy a magánember ezt meg is teheti. De az állam, mint a zsidó nép képviselőjének esetében, ez komoly lelkiismereti és becsületbeli kérdés. Jobb lenne a gyilkosok arcába köpni nyilvánosan és undorral lemondani a vagyronról a gyilkosok kezéből. Így se fogják a saját pénzüket adni, az amerikaiaktól fogják kérni. Minek akkor a közbenjárás? Kérjék egyenesen az amerikaiaktól, úgymint kérdéses, hogy odaadják-e egyáltalán. Ha Ben Gurion személyesen vezetné a tárgyalást, akkor biztos vagyok benne, hogy nem ejtene ki a száján megbocsátó kifejezést, de ha átadja ezt diplomataknak, akkor annak borzasztó következményei lesznek.”

SARNA RABBI: „EZ A ZSIDÓ NÉP TEKINTÉLYÉT NÖVELI”

Ezzel ellentétes véleményt írt *Jeheszkél Sarna* rabbi (1890–1969) a híres hebroni jesiva vezetője 1953 áprilisában, azon a napon, amikor jóváhagyták a megállapodást⁴⁴: „Ha érdemesek lettünk volna rá, akkor ez a kérdés a Tóra utasítása alapján dőlt volna el, és nem etikai szempontok szerint, ami nem sokkal jobb, mint a németek etikájánál. Elsőre úgy tűnik, hogy a megállapodással megtisztítjuk a gyilkosok nevét. De ha elmélyedünk benne, akkor látjuk, hogy ez pont fordítva van, hisz valójában ez a zsidó nép tekintélyét növeli. Hisz alig pár évvel a holokauszt után a németek már megértették, hogy meg kell állapodniuk a zsidókkal. Ezért ez – egy feltétellel – teljesen rendben van. Ahogy olvassuk Mordecháj és Hámán esetében: Mordecháj meg akarta ölni Hámán, de ehelyett a király utasítása alapján körbe kellett vinnie a városban⁴⁵. Mordecháj pedig még meg is szegényítette azzal, hogy

Hámának le kellett hajolni előtte, Mordecháj rálépett, és így szállt fel a lóra⁴⁶. Ez a helyes és remélem, hogy Izrael Állam meg fogja érteni, hogy így kell ezt csinálni.”

KATZ RABBI: MIÉRT PONT A VALLÁSOS ZSIDÓK NE FOGADJÁK EL A PÉNZT?

A vita azonban nem ült el Izrael Állam döntésének megszületése után sem. A New Yorkban megjelenő *Hámáor* rabbinikus folyóirat szerkesztője és sok szerzője is magyar ortodox holokauszt túlélő volt. 1953 június-júliusi számban *Katz Ábrahám Slomó* (1885–1975), volt ruscovai (visóoroszi) rabbi a következőket írta⁴⁷: „a kárpótlás kapcsán biztos, hogy nem megbocsátásért adott pénzről van szó, amit pénzen nem lehet megvenni, hanem arról, amit elraboltak a zsidóktól, és aminek a visszafizetésére a világ népei kötelezték őket. De nem kérdés, hogy ha a nagy rabbik úgy döntöttek volna, hogy nem szabad elfogadni, akkor nem lett volna egy vallásos zsidó sem, aki ezt elfogadta volna, nagy *kidus Hásém* [Isten nevének megszentelése] lett volna visszautasítani a pénzt. De most, hogy a rabbik ilyen határozatot nem hoztak és Izrael Állam már elfogadta, akkor semmi ok nincs arra, hogy csak a vallásos zsidók ne fogadják el a pénzt.”

AMI JÓ VOLT ÁBRAHÁM ŐSAPÁNKNAK...

„Mi értelme lenne nem elfogadni?” – írja *Izrael Ábrahám Máv* (1918–1995) volt bánffyhyunyadi rabbi egy következő számban⁴⁸ a fentire adott reakcióként – „Nem megbocsátásról van szó, hanem a pénzünk visszafizetéséről, mi a probléma? Ugyanúgy, ahogy a zsidók sem vonakodtak elfogadni a pénzt⁴⁹, mielőtt elhagyták Egyiptomot [most sem kell vonakodni].”

Hasonlóképpen érvelt⁵⁰ *Stern Smuel Tuvjá* rabbi (1920–2004), aki azt emelte ki, hogy amikor Isten megígérte Ábrahámnak⁵¹, hogy amikor majd nagy vagyonnal távoznak leszármazottai a rabszolgaságból, akkor ő sem tiltakozott. „Ezek szerint az ő értékrendjébe belefért” – tette hozzá némi iróniával a rabbi.

A GONOSZOK JÓCSELEKEDETE

Egy következő számban⁵² *Jichák Měr Rapaport* (1898–1982) egykori prágai rabbi felhánytorgatja Katz rabbinak, hogy ő elhallgatott egy kis információt: nemcsak magánembereknek adnak a németek pénzt, hanem rabbinikus könyvek kiadására is. „Hogy lehet megengedni, hogy a németek javára legyen írva különböző rabbinikus könyvek megjelenésének a finanszírozása, miközben nem szabad⁵³ gonoszoknak javasolni, hogy micvát csináljanak?!”

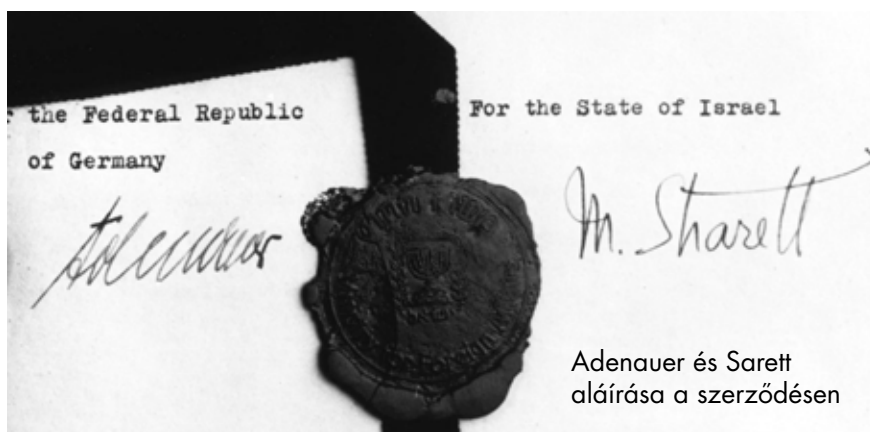
Erre válaszul *Mordecháj Gerson Spálter* (1886–1962), a galíciai születésű volt sanoki rabbi azt írta⁵⁴, hogy csak akkor nem szabad ajánlani, hogy csináljanak egy micvát, ha ezzel bűnbocsánatot akarnának nyerni, de erről ebben az esetben nincs szó. Másrészt a németek csak zsidó kultúrához kapcsolódó könyveket akarnak megjelentetni, nem kifejezetten rabbinikus irodalmat. „Így nem a micváért csinálják, az csak véletlenül jön ki belőle. Ezért ezt egyértelműen el lehet fogadni.”

NEM ILLIK BÍRÁLNI, AMIKOR MÁSOK SÁTRAKBAN ÉLNEK

Ávrahám Mose Kárpel rabbi sokak véleményének adhatott hangot, amikor írásában⁵⁵ arra emlékeztette társait, hogy nem az ő bőrükre megy a vita: „nagyon szép, hogy mi itt USA-ban, akik jól élünk, van házunk, van munkánk, vitatkozunk arról, hogy Izraelnek szabad-e elfogadnia a pénzt a németektől, miközben 250 ezer holokausztúlélő sátrakban él.”

HA LÉTREJÖTT, AKKOR NEM KÉNE EZT A POLITIKUSOKRA HAGYNI

1954. április 6-án *Weinberg* montreux-i rabbi a New York-i *Simchá Elberg* rabbinak (1911–1995), a *Hápárdész* rabbinikus folyóirat főszerkesztőjének címzett levelében⁵⁶ felülbírált a korábbi álláspontját: „én is⁵⁷ írtam egy cikket a kárpótlás ellen, de azután, hogy mégis létrejött, miért kéne ezt a politikusokra hagyni, akik magukra és barátaikra fogják elpazarolni a saját hasznukra? Attól tartok, hogy a végén maguk a károsultak nem fogják ezt élvezni, ez nem helyes.”

A GYÜLÖLET NEM ZSIDÓS?

Ugyancsak meglepő álláspontot képviselt a New York-i *Joszéf Élijáhu Henkin* rabbi (1881–1973), aki ugyanebben az évben egy jiddis nyelvű írásában azt írta⁵⁸: „a németeket nem szabad gyűlölni, mert nem zsidó tulajdonos embert gyűlölni, annál is inkább, mert ők már megbánást mutattak és már elkezdtek kártérítést fizetni.” A pécsújfalvai születésű *Amsel Měr* rabbi (1907–2007) a *Hámáor* főszerkesztője napokban belül egy hosszú cikkben⁵⁹ támadta emiatt, többek között azzal érvelve, hogy Henkin rabbi nem élte át a holokauszt borzalmait, és ezért nem tudja igazán megítélni, hogy milyen szörnyű volt.

Rapaport rabbi az 1958 május-júniusi számban⁶⁰ ismét visszatér a kérdésre egy talmudi elbeszéléssel⁶¹. Mint írja, az idők végén a népek sorra a Jóisten elé járulnak majd, és azt fogják bizonygatni, hogy ők mi mindent tettek a zsidókért – például, hogy építettek utakat és fürdőket nekik, de a Jóisten azt fogja mondani, hogy azt maguknak építették. „De mit fog mondani a németeknek, ha elfogadjuk a pénzüket?” – kérdezi Rapaport rabbi, amire *Spálter* rabbi azt felelte⁶²: „hogy ezt a pénzt csak azért osztották, hogy jobb színben tüntessék fel magukat, nem azért, hogy segítsék a zsidókat. Azzal együtt, hogy az a pénz a miénk, tőlünk rabolták el és mindegy milyen késztetésből adják.”

A LUBAVICSI REBBE: „EZ ETIKAI KÉRDÉS, ÉS NEM VALLÁSI KÉRDÉS!”

1958. szeptember 10-én a *Lubavicsi Rebbe* (1902–1994) válaszolt⁶³ egy hozzá in-

tézt kérdésre, amelynek szerzője nem tudta eldönteni, hogy helyes-e elfogadni a német kárpótlást. „Az elején [ti. 5 évvel ezelőtt] még volt értelme ezt a kérdést megvitatni. De most, amikor már mindenki elfogadta, akkor egy ember döntése semmin nem fog változtatni. Fontos visszaszerezni az elrabolt pénzt tőlük, nem pedig megerősíteni őket azzal, hogy náluk marad. Érdemes minél többet kérni és jó dolgokra felhasználni.” Abban az évben egy újságírói kérdésre azt felelte⁶⁴: „ez etikai kérdés, és nem vallási kérdés!” – tehát vallásilag nincs probléma vele.

A SZATMÁRI REBBE BIZONYTALAN VOLT

Teitelbaum *Joél* rabbi (1887–1979), szatmárnémeti rebbe egy levélben azt írja⁶⁵ (1956. augusztus): „nem nagyon örülök ennek a német kárpótlásnak, és voltak többen, akik ezt észrevették, és emiatt nem fogadták el. Ennek ellenére nem tiltom azoknak, akik el akarják fogadni a pénzt, mert vannak érvek ebben az irányban és az ellenkező irányban is, és nehéz a döntés. Bölcsseink azt mondták⁶⁶, ha tudsz egyértelmű választ adni, mondjad, ha nem, akkor ne mondjad.”

Saját vívódását mi sem bizonyítja jobban, mint hogy *Goldberger* *Pinchász* *Áser* *Zelig* (meghalt 2001) volt nagy-megyeri (Velky Meder) rabbi leírta⁶⁷, hogy érvelése nyomán a szatmári rebbe hozzájárulását adta az elfogadáshoz. Goldberger rabbi ennek szellemében rengeteg rabbi társának szervezte meg a kárpótlását „annak ellenére, hogy én magam nem kérttem.”

A PSEVORSZKI REBBE: A KÁRPÓTLÁS MIATT ÉPÜLT FEL NÉMETORSZÁG!

Az utolsó általam fellelt írás a témáról azonban nagyon fájdalmasan zárja le a vitát. Az antwerpeni *Mose Fichák Gewirtzman* rabbi (1882–1976), aki Reb Icikel Psevorszker rebbeként is ismert az alábbiakat mondta⁶⁸: „meg vagyok győződve, hogy ha nem fogadták volna el a kárpótlást a német ámalékoktól, akkor az átkozott Németország az egyik legkevésbé számottevő állam maradt volna!” – vagyis a kárpótlás elfogadása spirituális erőt adott a németeknek.

* * *

HÁLÁCHIKUS KÉRDÉSEK A KÁRPÓTLÁSRÓL

TARTOZÁS VAGY AJÁNDÉK, AZAZ KI ÖRÖKLI A KÁRPÓTLÁST?

Egy apa és a fia kérték az 1982-ben az izraeli rabbinátus segítségét, hogy peres ügyükben döntsenek. Történt ugyanis, hogy a kárpótlásra jogosult édesanya meghalt. Férje a hagyatéki tárgyaláson azt mondta, nagyjából 1000 márkára számítanak a németektől, erről az összegről pedig a fiú lemondott az apja javára. Amikor azonban kiderült, hogy több mint 10 ezer márka a tét, a fiú perelni kezdett. A rabbinátus azt vizsgálta, minek számít a kárpótlás: tartozásnak vagy ajándéknak. Előbbi esetben a férjé, utóbbi esetben a fiúé az örökség⁶⁹. Érvelésük szerint, mivel a nácik már nem léteznek, a német államnak nincs kötelezettsége a túlélőkkel szemben, csak a hírnevét akarja tisztára mosni, és nem is lehetett volna ennek a követelésnek nemzetközi bíróságon érvényt szerezni (ahogy a kelet-néme-

tek nem is fizettek). Így szerintük ez ajándék, és a fiú javára döntöttek. A döntést a jemeni *Yosef Qafih* rabbi (1917–2000) hozta, és csatlakozott hozzá *Mordecháj Élijáhu* főrabbi (1929–2010)⁷⁰.

1962-ben *Weisz Fichák Jáákov* (1902–1989) volt nagyváradi rabbi egy család ügyével foglalkozott, akik nem tudtak döntésre jutni, melyiküknek jár egy elkobzott Tóra-tekerécsért kaptak kárpótlás. Weisz rabbi szerint⁷¹ a Tóra tényleges értéke örökségnek számít, és el kell osztani az öröklő fiúk között. Ami ezen felül marad, az talált pénznek számít és azé, aki elintézte a kárpótlást, nem kell osztania a többi örökössel.

FÉRJ ÉS FELESÉG: KIÉ A DÖNTÉS?

1957-ben *Mose Feinstein* rabbihoz (1895–1986) egy túlélő házaspár kérdéssel fordult. A nő ugyanis a kapott kárpótlásából 2000 dollárt adományba akart adni, de a férj ellenezte. Feinstein rabbi szerint bár a pénz egyértelműen a nő saját pénzének számít⁷² – mint más bevételek –, a férje kezelésébe kerül a házasságban⁷³, így annak az élete során nincs joga elajándékozni a pénzt a hozzájárulása nélkül. *Klein Menáse* (1923–2011) ungvári rabbi 1975-ben egy hasonló ügyben úgy döntött⁷⁴, hogy ha férj hozzájárult, hogy *cödákára* adják a pénz egy részét, akkor már nem szólhat bele, milyen célra fordítja a nő.

Stern Becáel (1911–1988) volt pápai (később bécsi) rabbihoz egy olyan fiatalasszony fordult, aki komoly gyógykezelésre szorult a szabadulása után, és ezért nagy összegű kárpótlást kapott. Mivel a házasságban a férj kötelessége ellátni a feleségét⁷⁵ és

többek között a gyógykezeléséről is gondoskodnia kell⁷⁶, ezért a nő nem köteles erre fordítani a kárpótlási pénzét, dönthet úgy, hogy a férj a saját pénzéből finanszírozza a kezelését, kivéve, ha már a háború előtt házasok voltak⁷⁷. Ha sikerült kevesebb pénzből meggyógyulnia⁷⁸, mint a kárpótlás, akkor a maradék a férj kezelésébe került, kivéve, ha ezért a nő fájdalmasabb, de olcsóbb terápiát vállalt. Abban az esetben a fennmaradó pénzről ő rendelkezik⁷⁹.

KELL-E TIZEDET ADNI A KÁRPÓTLÁSBÓL?

Goldberger nagymegyeri rabbitól 1980-ban azt kérdezték, hogy kell-e máászér, vagyis tizedet adni⁸⁰ a kárpótlási pénzből. Mivel a máászért elsősorban nem a fizetésünkből, hanem a befektetésből jött haszonból kell adni és a németek pénze nem ilyennek számít, így véleménye szerint⁸¹ nem kell adni. Sőt, még azok, akik követik az elterjedt szokást, hogy a fizetésünkből is adnak le máászért, még nekik sem kötelező, mert ez egy szokatlan „pénzforrás”.

1957. júliusban valaki olyan pénz után kapott kárpótlást, amit elvettek tőle – ebből már ő a háború előtt adott máászért. Kérdésére, hogy kell-e ebből újra adnia, *Eliezer Jehudá Waldenberg* rabbi (1915–2006) *Goldberger* rabbiéval ellentétes véleményt fogalmazott meg⁸². Szerinte a kárpótlásként kapott pénz már nem vezethető vissza a háború előttire, mert „ha az életéről lemondott, és alig volt reménye, hogy túléli, akkor pláne lemondott a pénzeről”, így ez új pénznek számít, és ha amúgy mindenből ad, akkor ebből is kell adnia máászért.

³⁰ A további források egy része a következő gyűjteményben található: *Orájta folyóirat* 22. kötet 209–224., 547–588., 604. oldal; ³¹ *Min hámcéar*, 1960, Előszó, 10. oldal. Lásd még *Is chámudot* 346–348. oldal; ³² Megelőzi valamivel a New York-i Elberg rabbi cikke, lásd lent 57. lábjegyzet. Lásd még fent 4. lábjegyzetben; ³³ A 23. lábjegyzetben említett írásában; ³⁴ *2Mózes* 17:14.; *5Mózes* 25:17–19.; ³⁵ 9:10., 15–16.; ³⁶ *2Mózes* 17:16.; ³⁷ *Harábanut hárasit lojiszráel – Sivim sáná lojiszudá*, Jeruzsálem 2002, 2. kötet 459. oldal; ³⁸ *Jóel* 4:21.; ³⁹ *Pszáchim* 66a–b.; ⁴⁰ *Hilchot módiná* 3. kötet 89–97. oldal; ⁴¹ *MáHáRÁM Sik* responsum *CM* 19. fejezet; ⁴² 28:2.; ⁴³ *Sóarim* napilap 5715. svát 5.; *Kitvé hágaon rábi Jechiel Jáákov Weinberg* 2. kötet 382–384. oldal; ⁴⁴ *Dáljot Jechezkel* 2. kötet 444–447. oldal. Lásd még *Áchár héászéf* 708–709. oldal; ⁴⁵ *Eszer* 6. fejezet; ⁴⁶ *Midrás Eszer rábá* 10:4.; ⁴⁷ 4. évfolyam 9. szám 14–15. oldal; ⁴⁸ A 20. lábjegyzetben említett írásaiban; ⁴⁹ *2Mózes* 11:2., 12:35–36.; ⁵⁰ *Uo.* 5. évfolyam 1. szám 13. oldal; ⁵¹ *1Mózes* 15:14.; ⁵² 5. évfolyam 6. szám 3–4. oldal. Lásd még 9. évfolyam 7. szám 9. oldal; ⁵³ Lásd fent 4. forrás: „Jó tanácsal segíteni a gonoszokat”; ⁵⁴ Lásd fent a 11. lábjegyzetnél; ⁵⁵ *Hámáor* 5. évfolyam 6. szám 5–6. oldal; ⁵⁶ *Hápárdész* 41. évfolyam 8. szám 40. oldal; ⁵⁷ Elberg rabbi bíráló cikke megjelent *uo.* 26. évfolyam 2. szám 40–41. oldal., 1951. novemberi dátummal; ⁵⁸ *Der jid* 1954. november 30.; ⁵⁹ *Hámáor* 6. évfolyam 2. szám 5–6. oldal. Henkin rabbi válasz cikke megjelent *uo.* 6. évfolyam 7. szám 15–17. oldal; ⁶⁰ *Hámáor* 9. évfolyam 7. szám 9. oldal; ⁶¹ *Avodá zárá* 2b.; ⁶² *Uo.* 9. évfolyam 10. szám 10–11. oldal. *Ateret Mordecháj* *uo.* 329–330. oldal; ⁶³ *Igrot kodes* 17. kötet 349. oldal; ⁶⁴ *Harábi – Slosim snot böszjut* 1. kötet 15. oldal; ⁶⁵ *Divré Jóel* responsum 1. kötet 5:3.; ⁶⁶ *Sábát* 145b.; ⁶⁷ *Minchát Aser* *uo.* Lásd még *Is chámudot* *uo.* 346. oldal 16. lábjegyzet; ⁶⁸ *Roe even Jiszráel* 198. oldal; ⁶⁹ *Sulchán áruch EH* 90:1.; ⁷⁰ *Piszké dim sel Bét din hárábanim böjiszráel* 13. kötet 77–83. oldal; ⁷¹ *Minchát Fichák* responsum 4. kötet 76. fejezet; ⁷² *SÁ* *uo.* 85:7.; ⁷³ *Uo.* 13.; ⁷⁴ *Misné hálláchet* responsum 7. kötet 251. fejezet; ⁷⁵ *SÁ* *uo.* 70:1.; ⁷⁶ *Uo.* 79:1.; ⁷⁷ *Uo.* 83:1.; ⁷⁸ *Lásd Smuel* *uo.* 2.; ⁷⁹ *Böcél háchochmá* responsum 3. kötet 8–9. fejezet; ⁸⁰ *SÁ JD* 249:1.; ⁸¹ *Minchát Aser* responsum 2. kötet *JD* 25. fejezet; ⁸² *Cic Eliezer* responsum 6. kötet 27. fejezet.

Kóser 1%

TECHNIKAI SZÁM

1287

WWW.KOSEREGYSZAZALEK.HU

EMIH

KÓSER 1% – A SEGÍTSÉG MINDIG KÓSER

Összeállításunkból megtudhatja, idén mi minden lesz az 1%-okból!

KIK VAGYUNK? Az Egységes Magyarországi Izraelita Hitközség a Magyarországon bejegyzett három zsidó egyház egyike. Az 1877-ben alapított, majd 2004-ben újjáalakult hitközség, valamint az 1989-ben megalakult magyarországi Chábád mozgalom a magyar zsidóság felemelkedésének támogatását, a színvonalas gyermek- és felnőttoktatás fenntartását, a virágzó zsidó kultúra újjáélesztését, a pozitív identitás terjesztését tűzte ki céljává.

Az EMIH elsősorban adományokból, tagi hozzájárulásokból, gazdasági intézményeiből és célzott pályázati támogatásokból tartja fent magát.

MIÉRT AJÁNLJA FEL 1+1%-ÁT? Idén is dönthet úgy, hogy megfizetett adójának 1%-át felajánlja egy regisztrált civil szervezetnek, további 1%-át pedig valamely technikai számmal rendelkező egyháznak. Önnek ez nem kerül pénzébe, szervezeteink azonban nagyon gyümölcsözően tudják felhasználni a felajánlott adóforintokat. Mint tudjuk, sok kicsi sokra megy, ezért mindenképp érdemes nyilatkozni, hogy adójának ez a része olyan célokat szolgáljon, amit ön a legjobbnak lát. Az 1+1 %-os felajánlásáról – függetlenül attól, hogy adóbevallását hogyan nyújtja be – a bevallással együtt, vagy akár attól elkülönülten is rendelkezhet. Ha szeretné támogatni szervezeteinket, mi segítünk felajánlását elkészíteni, és eljuttatni az adóhatóság részére. Segítségét kérhet tőlünk az info@koseregyszazalek.hu mailen vagy a +36 30 923 9615-ös telefonon. Minden segítség számít!

MIT TESZÜNK AZ 1+1%-KAL? Hitközségünk és alapítványunk szerteágazó tevékenységgel építi a magyarországi zsidó élet infrastruktúráját. Összegyűjtöttünk néhányat azokból a jó célokból, melyre az ön adóforintjait tudjuk fordítani! Teljes profilunkat megtalálja a www.koseregyszazalek.hu internetes oldalon.

KÓSER 1% A SEGÍTSÉGÉRT

CEDEK EMIH IZRAELITA SZERETETSSZOLGÁLAT: Célunk, hogy minél több rászorulóknak: betegeknek, időseknek, fogyatékkal élőknek, valamint hátrányos helyzetűeknek és hajléktalanoknak nyújtsunk segítséget – nemre, korra és származásra való tekintet nélkül.

CÉLJAINK A KÖZELJÖVŐBEN: 2018 tavaszán két helyszínen is népkonyhát nyitunk Budapesten, hogy naponta 5000 adag tápláló meleg étellel segítünk a nagycsaládosoknak, nyugdíjasoknak, hajléktalanoknak.

KÓSER 1% – A VIDÉKI ZSIDÓSÁGÉRT

DEBRECENI ÉS MISKOLCI HITKÖZSÉGEINK: *Faigen Sámuel* rabbi és *Riki rebbecen* családja 2011-ben költözött Debrecenbe, míg *Fuchs Jehosua* rabbi és *Eszter rebbecen* gyermekeikkel 2016-ban költözött Miskolcra, hogy segítsék a környékén a zsidó élet fejlődését, a pozitív zsidó identitás megőrzését és a helyi közösségeket.

CÉLJAINK A KÖZELJÖVŐBEN: Mindkét városban közösségi házat nyitunk. Az egyenként közel 1000 m²-es létesítmények imaháznak, kóser étteremnek, oktatási központnak adnak majd otthon. Emellett Miskolcon napközi, míg Debrecenben bölcsőde és óvoda is található majd itt.

MÁDI ZSINAGÓGA TOKAJ-HEGYALJA ZSIDÓ ÖRÖKSÉGE: 2016 júliusában nyílt meg az 1795-ben épült mádi zsinagóga mellett, a felújított rabbiházban a Csodarabbi Fogadó hét szobával és 32 férőhellyel. Az egykori jesiva épületében állandó kiállítás is látható.

CÉLJAINK A KÖZELJÖVŐBEN: Célunk az erdőbényei mikve helyreállítása és a mádi cádik sír felújítása.

KÓSER 1%

– A HITELES TÁJÉKOZTATÁSÉRT

HITELES ZSIDÓ HÍRFORRÁSOK – EMIH SAJTÓ: Az 1990 óta megjelenő Egység Magazin a magyar zsidók egyik legnépszerűbb, legnagyobb példányszámban megjelenő lapja, az 1996 óta megjelenő Gut Sábész az egyetlen zsidó hetilap Magyarországon. Online felületünk, az 1995 óta működő zsido.com a legnagyobb magyar nyelvű zsidó tudástár és hírportál.

CÉLJAINK A KÖZELJÖVŐBEN: A zsido.com oldalon rendszeres videórovatot indítunk, valamint megkezdjük összegyűjtött anyagaink könyvbe rendezését.

KÖNYVKIADÁS AZ EMIH SZERVEZÉSÉBEN:

A „könyv népe” nincs könyvek nélkül, így mára már több mint 20 könyvet adtunk ki. Minden évben tízezer példányban jelentetjük meg ingyenesen elérhető 160 oldalas zsidó naptárunkat.

CÉLJAINK A KÖZELJÖVŐBEN: Következésként a Rebbe Tórához írt filozófiai kommentárját, valamint RÁSI Biblia-kommentárjának első magyar fordítását jelentetjük meg. A nagy érdeklődésre való tekintettel újranyomjuk a *Mózes imája – Sábessi imakönyvet*.

A SEGÍTSÉG

Kóser 1%

MINDIG KÓSER

EMIH

KÓSER 1% – AZ AKTÍV KÖZÖSSÉGI ÉLETÉRT

ÓBUDAI ZSINAGÓGA: Budapest legrégebbi zsinagógája példaértékű közösségi összefogással visszakerült a zsidó közösség birtokába. *Köves Slomó* rabbi és Dvora rebbecen munkája nyomán pezsgő közösségi élet zajlik itt. A zsinagóga teljes belső renoválása után kiddus termünk felújítása zajlik.

CÉLJAINK A KÖZELJÖVŐBEN: További munkálatokra szorul az épület, melyek közül a legfontosabb a külső és belső nyílászárók cseréje.

VASVÁRI PÁL UTCAI ZSINAGÓGA – BUDAPESTI TALMUD

EGYLET: 1866-ban megnyílt Pest legrégebbi zsinagógája, ahol 1991-ben *Oberlander Báruch* lett a rabbi. Neki és Batsheva rebbecennek köszönhetően sok ezer ember talált vissza a zsidó közösséghez ebben a zsinagógában.

CÉLJAINK A KÖZELJÖVŐBEN: A 160 éves épület átfogó belső átalakításon esett át, következő lépésként az udvari homlokzat felújítását tűztük ki célul.

ZSILIP – ROTH LENKE ÉS SIMON KULTURÁLIS KÖZPONT:

A tervek szerint az Újlipótvárosban található Duna-parti épületben fog megnyílni Budapest legújabb zsinagógája és közösségi tere. Amíg az új zsinagógánk elkészül, *Glitzenstein Sámuel* rabbi és Sosi rebbecen a ZSILIP feletti otthonukban kezdte meg a közösségépítő munkájukat.

CÉLJAINK A KÖZELJÖVŐBEN: Célunk, hogy Újlipótváros új közösségi háza mihamarabb megnyithassa kapuit és az épület mögötti teret rendbe hozva szabadtéri szabadidős programokat is szervezhessünk egyre növekvő közösségünknek.

HANNA KLUB: A Hanna Klubot azzal a céllal alapítottuk 2003-ban, hogy a hazánkban élő zsidó nőknek olyan környezetet teremtsünk, mely segíti a barátságok kialakítását.

CÉLJAINK A KÖZELJÖVŐBEN: Programjainkat népszerű előadók és izraeli előadóművészek bevonásával szeretnénk még érdekesebbé tenni.

KÓSER 1% – AZ IDŐSKORI NYUGALOMÉRT

OLAJÁG OTTHONOK: Teljes körű ellátáson, egészségügyi szolgáltatások biztosításán túl a mindennapok aktív megélésére és a külvilág felé való nyitottság megőrzésére és a holokauszt túlélők támogatására egyaránt nagy hangsúly kerül.

CÉLJAINK A KÖZELJÖVŐBEN: Tovább bővítjük az elérhető egészségmegőrzési szolgáltatások kínálatát sósóbák létrehozásával és a kertjeink fejlesztésével.

KÓSER 1% – A MINŐSÉGI OKTATÁSÉRT

BÉT MENACHEM HÉBER–MAGYAR KÉTTANNYELVŰ

ÁLTALÁNOS ISKOLA, ÓVODA ÉS BÖLCSŐDE: Államilag akkreditált intézményünk Budapest belvárosában található. Növendékeinket vallásgyakorlati háttérüktől függetlenül fogadjuk. Családias légkör, szeretetteljes, biztonságos, modern környezetben történő nevelő-oktató munka jellemzi mindennapjainkat.

CÉLJAINK A KÖZELJÖVŐBEN: Létrehozzuk a kerület első tanuszodáját, ahol saját tanulóink mellett a kerület valamennyi általános iskolásának úszási lehetőséget tudnánk biztosítani.

MAIMONIDÉSZ ANGOL-MAGYAR KÉTTANNYELVŰ ZSIDÓ GIMNÁZIUM

Gimnáziumunk 2017 szeptemberében nyitotta meg kapuit Óbudán. Az EMIH ösztöndíjprogramjának köszönhetően diákjaink díjmentesen tanulhatnak modern, felújított és a világszínvonalú oktatást nyújtó iskolánkban.

CÉLJAINK A KÖZELJÖVŐBEN: Diákjaink számára rendszeres külföldi tanulmányutakat szervezünk, ahol anyanyelvi környezetben tanulhatnak nyelvet, vagy épp felfedezhetik Izraelt.

HITTAN ÉS JUDAISZTIKA OKTATÁS ÁLLAMI ISKOLÁKBAN:

2013 óta hittanoktatást biztosítunk a kötelező, iskolai hittanóra részeként, ezzel lehetővé téve az állami oktatásba járó zsidó gyermekek és a zsidóság iránt érdeklődő diákok judaisztika oktatását, ahol a pozitív zsidó identitást és a közösséghez tartozás élményét is megtapasztalhatják.

CÉLJAINK A KÖZELJÖVŐBEN: Diákjaink számára új, saját fejlesztésű tankönyveket és taneszközöket készítünk.

ALEFKIDS ÉS ÁTID IFJÚSÁGI SZERVEZET: Egyre több zsidó gyermek, fiatal számára nyújtunk lehetőséget a növekvő közösségünk bővülő programsorozataiban való részvételre. Gyermekcsoportunk nevét a héber abc első betűjéről, az Alef-ről kapta, míg az Átid szó jelentése „jövő”, hiszen minden a gyermekekkel kezdődik, és ők a jövőnk.

CÉLJAINK A KÖZELJÖVŐBEN: Szeretnénk minél több gyermek számára elérhetővé tenni népszerű nyári táborunkat, a mádi családi és ifjúsági sabbatot és az izraeli utazásokat.

ZSIDÓ TUDOMÁNYOK SZABADEGYETEME: Célunk egy olyan egyetem kialakítása, ahol a tanulási módszer lényege a témák vitával és közös beszélgetéssel történő megértése és elemzése azok számára, akiknek korábban nem volt lehetőségük elmélyedni a zsidó tudományokban.

CÉLJAINK A KÖZELJÖVŐBEN: Tematikus kurzusokat és minikonferenciákat szervezünk a szemeszterek alatt, melyeket elismert vendégelőadók tesznek színesebbé, valamint több interaktív, díjmentes órát biztosítunk az érdeklődőknek.

KÓSER 1% – A GYÜLÖLET ELLENI KÜZDELEMÉRT

TETT ÉS VÉDELEM ALAPÍTVÁNY: Példaértékű zsidó közösségi összefogás eredményeként 2012-ben megalakult alapítványunk, melynek működése az oktatás-kutatás-jogvédelem hármas tevékenységre épül.

CÉLJAINK A KÖZELJÖVŐBEN: Munkacsoport hozunk létre, amely a közösségi médiában terjedő gyűlöletkeltő tartalmakat monitorozza, hogy töröltessük és gátat szabjunk azok további terjesztésének.

EGYHÁZI 1%: EMIH TECHNIKAI SZÁMA: 1287

TÁRSADALMI SZERVEZETEK 1%: CHÁBÁD LUBAVICS ALAPÍTVÁNY ADÓSZÁMA: 19663038-1-42

AZ EGYLET, MELYET ELKERÜLT AZ 1868/69-ES SZAKADÁS VAD SZELE

ADALÉKOK A BUDAPESTI TALMUD EGYLET TÖRTÉNETÉHEZ

A Budapesti Talmud Egyletről bizton állíthatjuk, hogy a zsidó irányzatokon átvált és a közöttük lévő viszálykodás fölött állt. Az 1868/69-es Izraelita Egyetemes Gyűlés által előidézett szakadásnak sem sikerült kikezdeni az addigra már több mint negyed évszázados Talmud Egyletet, hanem az képes volt megőrizni a függetlenségét és nem csatlakozott sem az orthodox, pláne nem a neológ hitközséghez. A Tanban való búvárkodáshoz nem volt szükség különböző jelzőkre, az Egylet maradt az addigi, bölcselkedő állapotában, de a status quo ante cím nélkül. Végül a kommunizmus társította az Egyletet az olvasztótégelybe, de fennmaradását ez sem pecsételhette meg. A Budapesti Talmud Egylet eddig kevésbé ismert részleteibe nyerhetünk betekintést. CSEH VIKTOR ÍRÁSA

A ZSIDÓ VALLÁS ALAPJA...

... a „limüd haTajró” vagyis a Tóra és a Szentkönyvek tanulmányozása – ennek az alapelvnek az előmozdítása érdekében pedig a pesti zsidók csoportosan is felleptek: 1842-ben két borkereskedő, *Fleischmann Ede* és *Taub Gusztáv* vezetésével létrehozták a Talmud Egyletet (*Sász Hevra*). Az Egylet székhelye az egyik alapítótag, *Fleischmann* házában, a Szerencsen utca 2. (ma: *Paulay Ede* utca) szám alatt volt.

Az tanulócsoporthoz szépen gyarapodott, 1852-ben alapszabályt is írtak, melyet 1897-ben kiegészítettek. Az évek haladtával egyre több nemes célt tűztek maguk elé, így például a tanszoba mellett több ezer kötetes könyvtárat és állandó imahelyet is fenntartottak, továbbá két rabbist is alkalmaztak. Volt a „sász / bét hamidrás rabbi”, aki naponta

kétszer, reggel és este Talmud-előadásokat tartott még hozzá olyan stílusban, hogy azok is megérthessék, akiknek kellő előkészülésre nem volt módjuk, de olyan szinten, hogy a Talmudot közelebbről ismerőknek is érdekes legyen. A másik tudós pedig a „sábeszi rabbi” volt, aki elsősorban szombatonként tartott lélekemelő tanításokat a hetiszakaszokból, de ezen kívül hétközben esténként Rási-magyarzatokkal látta el a hallgatóságot a Tóraszakaszok pontos megismeréséhez és megértéséhez.

KÖLTÖZÉS A VASVÁRIBA

A *Breitner*-család nagyvonalú ajánlata folytán az Egylet az 1860-as évek végén átköltözhetett a *Vasvári Pál* utca 5. szám alá: az elegáns *Andrássy* út és a nyüzsgő *Király* utca közé ékelte frekventált háztelk-

re. Itt már korábban is állt egy földszintes épület, ahol kialakíthatták a tanházukat, majd ennek a helyére 1887-ben épült fel a ma is álló, eklektikus, főképp neoreneszánsz és neogótikus stílusú zsinagóga.

A zsinagóga *Fellner Sándor* (1857-1944) korai alkotása, egy jól sikerült szárnypróbája – az építész alkotószárnyait viszont a századforduló tárta szélesre és indította el termékeny útjára: a budai várnegyedben felépült pénzügyminisztérium átadását követően ünnepelt személylé vált, 1905-ben „toronyi” előnévvel nemesítették is.

EGYLET AZ IRÁNYZATOK FÖLÖTT

Az Egylet alakulása idején még nem volt orthodox hitközség, viszont olyan alapszabályt írtak maguknak, mely minden időben biztosította számukra a teljes függetlenséget,

mely a mindennemű hitközségi funkciótól és természetesen a politikától is távol tartotta magát. Egyedüli programja a Tóra és a Talmud tanulmányozása és okítása és a szegény talmudisták segélyezése – ezek előmozdításra adományokat bárkitől elfogadtak, de a Sász Hevra szerzett jogaira és így a templom fenntartására egyik hitközségtől sem volt köteles „licenzet kérni”. Az 1868/69-es Kongresszust követően mindkét hitközség elismerte és tiszteletben tartotta ezt, rabbijai mindenkor elismert tekintélyek voltak orthodox körökben.

SEGÉLYEZÉS MAGAS FOKON

Az Egylet kiemelt céljai között szerepelt a tagok gyámolítása is, főképpen, ha azok betegek lennének, vagy ha még rosszabb: meghalának – felépülésükért és lelki üdvükért zoltárokat mondtak, illetve tanultak. A talmudistákat pedig anyagilag is támogatták, erre persze az éves tagdíjak és a rendszeres, imádkozások alkalmával gyűjtött adományok mellett is csak szerény keretek között volt lehetőségük, viszont hála az Örökkévalónak mindig voltak olyan mecénások, akik nem feledkeztek el az Egylet nemes munkájáról. 1897-ben *Steiner Mór* és felesége, *Leichtner Terézia* az Akácfa utca 9/a. szám alatti sarokbérházat adományozta az Egyletnek, hogy a ház lakásainak bérleti díjából tanulókat segélyezhessenek.

PORGES BERNÁT ÉS NEJE, SZÜL. BLASS ROZÁLIA ALAPÍTVÁNYA

Az Egylet másik, kiemelt támogatója volt *Porges Bernát* cérna- és szalagnagykereskedő és felesége, *Blass Rozália*. Porges asszony eredetileg 74.000 korona értékű alapítványt hozott létre a kettőjük nevére, melyet férje, az 1907. június 21-én keltezett saját végrendeletében 100.000 koronára egészített ki a Budapesti Talmud Egylet javára. Az összeghez feltételül szabta, hogy egy jól jövedelmező ingatlanba fektessék azt – melyet a halálától számított legfeljebb három éven belül meg kellett vásárolniuk. Porges úr szintén kite-

telül szabta, hogy az épületen emléktáblát helyezzenek el, az alábbi szöveggel: „Porges Bernát és neje, szül. Blass Rozália alapítványa”.

„Ezen háznak jövedelme elsősorban talmudisták hathatós segélyezésére fordítandó, hogy az Egylet magasztos célját valósíthassa s csak

A Budapesti Talmud Egylet viaszpecsélyenymata

rendkívüli szükség esetén fordítható az más egyleti kiadások fedezésére.” – Az alapítvány kezelésének élére négytagú kuratóriumot nevezett ki: az Egylet mindenkori elnökét, egy szabadon megválasztott egyleti tagot, továbbá két családtagját, kik közül az elsők *Porges Gyula* unokaöccse és egy unokahúgának férje, *dr. Osztern Lipót* (1872-1944) voltak. Osztern egyébként elvégezte a Rabbi-képző Intézetet, majd jogi tanulmányokat folytatott, így végül ügyvédként szerzett jó nevet magának, akit 1916-ban a királyi törvényszék a német mellett a jiddis és a héber nyelvek hiteles tolmácsául is kinevezett.

Porgesék a Talmud Egyletnek és a családtagjainak hagyományozott örökségen kívül nagyvonalúan gondolt a Sász Hevra korábbi rabbijának árva fiára, a Pesti Hevra Kadisára, külön a fenntartásában álló „sínylódók házára” és a kórházra is, a budapesti fiúárvaházra, a bazini (Pezinok, Szlovákia) Hevra Kadisára... A végrendelet végrehajtója az Egylet alapítójának, *Fleischmann Edének* a fia, *Sándor* volt.

CSENGERY UTCA 9.

A Blass-Porges hagyatékából az Egylet végül a Csengery utca 9. szám

alatti bérházat vásárolta meg. Az elegáns, szecessziós jegyeket viselő, 1906-ban átadott bérházat *Révész Sámuel* (Rosenberg; 1877-1928) és *Kollár József* (Kohn; 1869-1943) tervezte eredetileg *Blau Ignác* megrendelésére.

A bejárat fölé a Talmud Egylet a végrendeletnek megfelelően felvésette az adományozók nevét, sőt a lépcsőházban bal oldalt elhelyezték Blass Rozália, jobb oldalt pedig Porges Bernát nevét és halálozási dátumát (Blass: 1902. április 5., Porges: 1908. augusztus 10.) tartalmazó márványtáblát. Feltűnő, hogy mindkét táblán a dátum alatt kivésték a követ, vagyis eltűntettek a felírásból, ahol eredetileg vagy az elhunytak héber dátuma, vagy a héber neve szerepelhetett – sértőnek találhatnánk, de valójában az is kisebb csoda, hogy az emléktáblák ilyen formában is az eredeti helyükön maradhattak a vészkorszak és a kommunizmus után is.

A bérház különlegessége még a menóra formájúra kovácsolt vaskorlátok, melyek a homlokzaton az első emeleten díszelgnek, továbbá a lépcsőházban is ezek futnak körbe.

ELSŐRANGÚ TALMUD-TUDÓSOK

Az Egylet első rabbija, 1869-ben kezdte meg működését: *Sussmann-Szofer Benjámin Zeév Wolf* (1826-1898) régi pozsonyi rabbidinasztia sarja volt, aki korábban Zalaszentgróton teljesített szolgálatot. Áldásos működésének máig tapasztalható gyümölcse a zsinagóga, melynek felépülésében vitathatatlan szerepe volt, de a korában természetesen nem az anyagi világban elért eredményeivel, hanem Tóra-tudásával ragyogott ki, még hozzá oly fényesen, hogy az akkortájt formálódó orthodox hitközség még a főbbi pozíciót is felajánlotta neki, – ám ő ezt visszautasította és maga helyett egyik első unokatestvérét, *Hájim Szofert* (1821-1886)

Sussmann-Szofer Benjámin Zeév Wolf

ajánlotta, aki 1879-ben írta be magát a történelembe, mint Budapest első orthodox főrabbija.

Szofer Benjámín kéziratait egyik fia, *Sussmann Viktor* (Mordekhaj Efrajim Fischl; 1867-1942) – Reich Jakov Koppel főrabbi veje és halála után utódja – *Halifot Szimlat Binjomin* (Paks, 1897) címen rendezte sajtó alá. Szofer Benjámint aztán szintén egy éles elme, az egyik unokaöccse, *Sussmann Szofer* (1853-1902) követte.

A SÉVET SZOFER KÉT KIVÁLÓSÁGA

Az elsők között a másodikként, Szofer Benjáminnal párhuzamosan, fél évszázadon keresztül fejtette ki áldásos működését *Eppler Mór* (Mose Áháron; 1855-1926). Ráv Eppler nap mint nap oltotta a Tóra éltető és édes nedűjével a Tanra szomjazó Vasvári hallgatóságot és emellett a titkári feladatokat is ellátta. Ráv Eppler már ifjúkorában kitűnt társai közül, a pozsonyi jesivában a *Sévet Szofer* egyenesen a barátságába fogadta és amikor a pesti Sász Hevra előadó után érdeklődött, akkor késlekedés nélkül ajánlotta és küldte a mindössze 23 éves Epplert, aki csakhamar elkápráztatta a fővárosi közönséget szellemes tanításaival, ráadásul Benjámín Szofer *Eszter* nevű leányát is kiérdemelte feleségül.

1905 tavaszán új „sász rabbit” keresett az Egylet, a pozícióra pedig *Herskovits Mihályt* (Jechiél Michel; 1864-1927) szemelték ki. Ráv Herskovits úgyszintén a *Sévet Szofer* egyik kedvenc tanítványaként végzett, majd ezt követően a szentéletű salgótarjáni *Deutsch Mózes* rabbi *Rájzel* nevű leányát vette feleségül és apósa

Herskovits rabbi síremléke a Csucsor (Gránátos) utcai orthodox temetőben

mellett maradt, mint a vallásos szellem másik szószólója. Később ráv Jechiél a kiskunhalasi és miskolci hitközségekben lett a jámborság magvetője egészen a pesti meghívásig.

Ráv Herskovits 1905. május 16-án, este 6 órakor mondta el székfoglaló beszédét, melyet hatalmas érdeklődés övezett. Herskovits rabbi nemcsak rabbija, de hamar gondviselő apja is lett a zsidó közösségnek. A Vasvári Pál utca 5. nem csupán az ima- és tanhelye volt, hanem itt is lakott, így a hozzá érkezők mindig felkereshették a kérdéseikkel. A hétköznapi drósái nagy népszerűségnek örvendtek, de az ünnepi beszédei valósággal eseményszámba

mentek. Szellemi vezetése alatt, az I. világháborúban, Budapesten az egyetlen olyan zsinagóga volt a Vasvári, ahol rendszeresítették a „haza javáért és Isten segítségéért ájtatos imákat”.

ÚJABB RABBIGENERÁCIÓ A VÉSSZEL TELI IDŐKBEN

Herskovits Jechiél Michel halálával egy korszak zárult le a Budapesti Talmud Egyletben hiszen alig egy évvel korábban az Egylet elvesztette másik rabbiját és titkárát is ráv Eppler személyében – az akkori agok eltávoztak.

A Herskovits rabbi után keletkezett űrt a fiával, *Herskovits Dovid Élijahu* (1890-1984) kívánták betölteni, Eppler rabbit pedig *Sára* leánya révén az egyik veje, *Kohlmann Nándor* (Nathan; 1890-1970) követte, aki apósához hasonlóan mintegy fél évszázadon keresztül szolgálta a Talmud Egylet közösségét. Ráv Kohlmann szintén ragyogó elme volt, aki már 18 éves korában *szmihát* (rabbioklevél) nyert a pozsonyi jesivában, de nem elégedve meg tudásával még Frankfurtban is képezte magát. Középiskolákban is tanított, a vézskorszakban ennek köszönhető az életét, ugyanis a nyilasterror alatti Dunába lövetéstől úgy menekült meg, hogy a kivégző suhanc a volt tanárát ismerte fel a rabbiban, aki átsegítette őt az érettségien, ezért hát megkímélte életét...

A FELSZABADULÁST KÖVETŐEN

Kohlmann rabbi a felszabadulás után megcsonkított családjának emlékével a szívében nekilátott a lóis-

Menórákat formázó korlátok futnak végig a lépcsőházban

tállónak használt zsinagóga kitakarításának és a közösség újrászervezésének. A legnehezebb időkben állt az élén és próbálta meg a Talmud Egylet törekeny hajóját a viharos óceánon kormányozni. Kohlmann az Egylet egyedüli rabbija maradt, ugyanis Herskovits rabbinak sikerült a Kasztner-vonaton elmenekülnie az országból és a Szentföldön letelepednie – ráv Dovid Élijahu a jeruzsálemi Givat Sául körzet rabbija lett, illetve tagja a város *bét dinjé*-nek (rabbinikus bíróság) is.

A Vasvári Pál utcai zsinagóga frigszekrénye

Érdekességként megjegyezzük, hogy 1947-ben pár évig *Fried Vilmos* (Árje Léib há-Kohen), egykori debre-

ceni dáján-rabbi vezetése alatt nagyjából húsz fős jesiva működött a zsinagóga előtt magasodó egyleti bérház első emeletének egyik szobájában.

1950. január 26. gyászos napként írta be magát az Egylet történetébe, ugyanis ezen a napon a több mint száz éves Budapesti Talmud Egyletet felsőbb utasításra megszüntették. Viszont hála az Örökkévalónak ez nem jelentette a Vasvári közösségének a végét: Kohlmann rabbi halálát követően is biztosított maradt a rabbiutánpótlás, először Schweitzer József (1922–2015), majd Domán István (1922–2015) személyében.

VISSZA A GYÖKEREKHEZ...

A rendszerváltást követően új lehetőségek nyíltak meg: az eltávolodott zsidóknak újból alkalmuk adódott visszatérni a valláshoz, a vallásosoknak pedig az elődjeik célkitűzéseikhez.

1991 áprilisában foglalta el a Vasvári rabbiszékét *Oberlander Báruch* rabbi, aki azóta több mint negyed-

évszázada fejt ki gyümölcsöző működését, melynek eredményeképpen újra naponta van mind imád-

Halifot Szimlat Binjamin című könyv címlapja

kozás, mind Talmud-tanulás. 2016-ban az ősök szellemében és elvei alapján pedig újjalakult a Budapesti Talmud Egylet is.

BIBLIOGRÁFIA: Cseh Viktor, „112-éves-székfoglaló, in: [www.zsido.com](http://zsido.com) (Internetcím: <http://zsido.com/112-eves-székfoglaló/> [2018.04.18.]); Deutsch Gábor, *Ajtónyitás* (Budapest: Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem, 2002), 96-101. old.; Oberlander Báruch, „130 éves a Budapesti Talmud Egylet épülete – A Sász Chevra – Vasvári Pál utcai zsinagóga története”, in: *Egység* (2016), 26. évf. 88. szám, 22-24. old.; Török Gyögyvér (szerk.), *Ami látható, és ami láthatatlan – Erzsébetváros zsidó öröksége* (Budapest: Erzsébetvárosi Önkormányzat, 2013), 75-76. o.; Ujvári Péter, *Magyar Zsidó Lexikon* (Budapest: Zsidó Lexikon, 1929), 158. o.; „Eppler Mór halála”, in: *Egyenlőség* (1926), 45. évf. 31. szám, 10-11. old.; „Eppler Mór utóda”, in: *Egyenlőség* (1926), 45. évf. 35. szám, 12. old.; „Hirek – A Vasváry Pál uccai Sasz Chevra”, in: *Zsidó Ujság* (1934), 10. évf. 10. szám, 10. old.; „Hirek – Viszály a Talmudegyletben”, in: *Zsidó Ujság* (1928), 4. évf. 2. szám, 13. old.; „Hirek – Rabbi-beiktatás a budapesti Talmud-egyletben”, in: *Zsidó Ujság* (1928), 4. évf. 6. szám, 10. o.; „Mit tanácsolt a Rebbének a Vasvári rabbija? – A Vasvári rabbija és a lubavicsi Rebbe levelezése”, in: *Gut Sábesz* (2016), 18. évf. 19. szám, 3. old.; „R. Jechiel Herskovits – Meghalt a pesti Saszchevra-Rav”, in: *Zsidó Ujság* (1928), 4. évf. 1. szám, 3. old.

Továbbá: *A Budapesti Talmud Egylet alapszabályai*, Porges Bernát és Blass Rozália Alapítvány, Porges Bernát végrendeletének, továbbá anyakönyvek eredeti levéltári anyagai. Külön köszönettel tartozom Oberlander Báruch rabbinak, aki dokumentumokkal és elbeszélésekkel segítette munkámat.

ÖT ÉRV TRUMP DÖNTÉSE MELLETT MIÉRT JERUZSÁLEM ISRAEL FŐVÁROSA?

A demokratikus Izrael Jeruzsálem feletti fennhatósága sokkal nagyobb garanciát jelent az emberiség jelentős részének kultúrkincsét és szakrális helyeit reprezentáló város eltérő hagyományainak tiszteletére, mint bármely más, antidemokratikus muszlim megoldás. Jeruzsálem Izrael fővárosaként való elismerése számos más ok miatt is helyénvaló. GERŐ ANDRÁS ÍRÁSA

„Jeruzsálem olyan aranyserleg, amely tele van skorpiókkal” (Régi arab mondás)

Négy nappal azután, hogy Donald Trump, az Egyesült Államok elnöke 2017. december 6-án bejelentette: az Egyesült Államok Izrael Állam fővárosaként ismeri el Jeruzsálemet, internetes petíció született annak érdekében, hogy Magyarország is csatlakozzon a döntéshez. A nyilatkozat aláírói, Gerő András történész, Olti Ferenc, zsidó közösségi aktivista és Németh Sándor vezető lelkész, üdvözölték a döntést, kiemelve, hogy ez garantálja a különböző „vallási hitekhez tartozó emberek számára a szakrális helyek tiszteletét és szabad hozzáférését, amely a térség és a világ lelki békéjének egyik legfontosabb biztosítója. Meggyőződésünket arra alapozzuk, hogy Izrael, mint a térség egyetlen demokratikus állama, eddig is mélyen elkötelezett volt ebben az ügyben, és nincs jele annak, miszerint ez az elkötelezettség vál-

tozna.” A három kezdeményezőhez csatlakozó több mint 12 ezer aláíró egyként reméli, hogy „minél több állam – beleértve Magyarországot is – követni fogja az amerikai példát.”

A TÉNYEK TISZTELETE

Jeruzsálem és Izrael körül elbeszélésmódok harca zajlik, a város tulajdonlói jogcímének történelmi legitimitációjáért erőteljes a küzdelem. A zsidók arra hivatkoznak, hogy már 3000 évvel ezelőtt is fővárosuk volt Jeruzsálem – ami jelen tudásunk szerint igaz. A palesztinok és a velük egybehangzón beszélők kifejezetten tagadják, hogy a zsidóknak és Jeruzsálemnek köze lenne egymáshoz. 2016 októberében a palesztin álláspontot fogadta el az UNESCO Világörökség bizottsága is, amikor közölte: „a zsidóságnak nincs történelmi kapcsolata Jeru-

zsálemhez, illetve a Templom-hegyhez” – ami természetesen nem igaz.

Ezekben az elbeszélési módokban az igazságtartalom kevésbé fontos – mondhatnánk, másodlagos –, hiszen a cél nem a bizonyítandó igazság vagy hamisság, hanem a tulajdonlás történelmi igazolása, annak elfogadtatása másokkal.

Az eltérő és tartalmilag egymásnak ellentmondó történelmi jogcímet igazolni akaró narratívák helyett nézzük azt, ami van, s ami valójában nem vita tárgya.

Izrael ma egy 8,4 milliós lélekszámú ország, amely 20 770 km²-en terül el. A lakosság több mint 75 százaléka zsidó, 20,5 százaléka arab, 4,2 százaléka más csoportokhoz tartozik. Ha a népességet vallásilag nézzük, akkor a muszlimok aránya csak 16,1 százalék, mert vannak olyan arabok is, akik nem muszlimok. A zsidó népesség legalább

40 százaléka szekuláris, 6 százaléka ultraortodox (ők el sem ismerik a létező izraeli államot, hiszen szerintük csak a Messiás alapíthatja újra Izraelt), a többiek a zsidó vallás elterő irányzataihoz tartoznak.

Jeruzsálem ma egy több mint 860 ezres lélekszámú város. A város lakók 63 százaléka zsidó. Az arabok aránya kb. 37 százalék. A város területén nem egyforma az etnikai eloszlás, azonban nemcsak Nyugat-, de Kelet-Jeruzsálemben is többségben vannak a zsidók.

Jeruzsálem egésze 1967 óta Izrael fennhatósága alatt áll. A város felett kizárólag Izrael Állam gyakorol közigazgatási hatalmat.

Az etnikai és vallási megoszlás egyértelműen zsidó többséget jelez. Az államhatalmi dimenzió szintén a zsidó államot jeleníti meg.

Az is tény, hogy Izrael Állam mai területén, illetve Jeruzsálem esetében változó arányban történetileg állandó a zsidó jelenlét. A zsidóság az egyetlen népcsoport, amely – minden időnkénti durva üldöztetés ellenére – több ezer éves folytonosságot mutat ezen a területen. Sőt, a zsidóság a történelem egyetlen olyan ókori népe, amely saját vallási kultúrájában élve napjainkig fennmaradt. Ez a magukat öntudatosan zsidónak vallók számára lehet büszkeség tárgya, de a büszkeség vállalása nélkül is tény.

Mindezek a tények azt jelzik, hogy Izrael zsidó többségű állam; Jeruzsálem zsidó többségű város; Izrael birtokolja Jeruzsálemet; Izrael fővárosának tekinti a várost, amelynek neve annyit jelent: a „béke lakása”.

Miért ne lehetne a jelenleg érvényes tényeknek ezen összességét elismerni?

Az amerikai elnöki döntés nem más, mint az etnikai, vallási és a neki megfelelő politikai realitás elfogadása.

SPIRITUÁLIS BÉKE

Három világvallás szakrális helyszínei találhatóak Jeruzsálemben. Itt van az egykori zsidó szentély nyugati fala (Siratófal); a keresztény

hit szerint itt van Jézus halálának és feltámadásának, valamint az egyház alapításának színhelye; a muszlimok számára pedig ez Mekka és Medina után a harmadik legszentebb hely, ahonnan a hagyomány szerint Mohamed felszállt az égbe, ahol is Allah rábízta az iszlám hit parancsolatait. A muszlimok, miután számukra ez csak a harmadik legszentebb hely, Mekka felé fordulva imádkoznak.

Mióta Izrael birtokolja a területet, mindenki szabadon gyakorolhatja vallását, s mindenki megkapja a hitének kijáró állami védelmet és tiszteletet. Az iszlám szent helyének felügyeletét nem Izrael Állam, hanem egy iszlám tanács látja el. Zsidók itt nem is imádkozhatnak.

A három világvallás szent helyeinek osztatlan állami tisztelete nem mindig jellemezte ezt a térséget. 1967 előtt Jordánia uralta Jeruzsálem óvárosát. Az óváros falairól jordán katonák rendszeresen lövöldözték az akkori izraeli részen járkáló zsidókat – a zsidóknak nem engedték meg azt, hogy a Siratófalnál imádkozzanak.

Mióta Izrael Állam uralja Jeruzsálemet, a világvallások békés együttélése biztosított, ami arra utal, hogy a politikai ellentétek nem kell, hogy felülírják a spirituális békességet. Ezt a békét Izrael, és nem más biztosítja.

A DEMOKRATIKUS HOZZÁADOTT ÉRTÉK

A békés spirituális együttélés lehetősége és valósága szorosan összefügg azzal a ténnyel, hogy Izrael a térség egyetlen működő demokráciája.

Az izraeli állampolgárok – származásra, vallásra, bőrszínre, nemre való tekintet nélkül – egyenlő jogokat élveznek. Az állam területén élő különféle népcsoportok – az araboktól a drúzokon át a cserkeszekig – erős önkormányzatokkal bírnak; az izraeli parlamentben vannak arab pártok; a nők – szemben a muszlim világgal – egyenjogúak. A hatalmi ágak szétválasztása működik – Izraelben nincs hatalom kontroll nél-

kül. A politikai rendszer garantálja a sajtó és a szólás szabadságát – az állam kormányzata minden lehetséges kritikát megkap, úgyhogy nincs különösebben szüksége a bíráló importjára, noha kap belőle eleget. A parlamenti váltógazdaság valósága pedig időről időre lehetővé teszi a kormányzati politika megváltoztatását, megváltoztatását.

Izrael egy alkotmányos korrekcióra és önkorrekcióra képes ország, amely politikai berendezkedése miatt (is) az európai, illetve nyugati politikai kultúra szilárd támasza az adott térségben.

Persze az izraeli rendszer sem tökéletes – ezt maguk az izraeliek is mondják, mert mondhatják. S ha kell, változtatnak azon, amin változtatni kell.

A környező arab országok politikai berendezkedésének a demokratikus jelleg nem sajátja. Ma egy arabnak Izraelben több politikai joga van, mint bármely más arab államban.

A palesztin nemzeti mozgalom politikailag két részre szakadt. Fizikai értelemben eltérő területeken egyfelől a Palesztin Felszabadítási Szervezet, másfelől a Hamasz nevű szerveződés dominál. Ez utóbbi hivatalosan sem ismeri el Izraelt, és a zsidó-keresztény meggyőződéssel szembeni meghatározott kulturális különbözőséget vállalva mondja: „mi úgy szeretjük a halált, mint ti az életet”[5]. A kijelentés arra utal, hogy ők az iszlám radikális felfogását képviselik. Eszerint megengedett a hitetlenek likvidálása, és aki ebbe hívó muszlimként belehal, az a Paradicsomba kerül. Ahol a Hamasz dominál, ott bevezette az iszlám jogot, a sariját. A Palesztin Felszabadítási Szervezet szekulárisabb, de messze van a demokratikus normáktól – politikai váltógazdaságra utaló, szabadságjogokat tisztelő jellegzetességeket nem mutat.

A demokratikus Izrael Jeruzsálem feletti fennhatósága sokkal nagyobb garanciát jelent az emberiség jelentős részének kultúrkincsét és szakrális helyeit reprezentáló város eltérő hagyományainak tisz-

teletére, mint bármely más, antide-mokratikus muszlim megoldás. He-lyénvaló, ha ezt a tényt elismerjük, elismerik.

A FOLYAMATSZERŰSÉG TUDOMÁSULVÉTELE

Történészként pontosan tudom, hogy a tényleges emberi történelem nem normák mentén alakul. Normáink alkalmasak arra, hogy mércét teremtsenek a megítéléshez, de a legritkább esetben alakítják tényleges történelmünket. A kereszténység felebaráti szeretet elve mentén a keresztény Európa történetét gyilkos háborúk tagolják. Az érdekek szerepe meghatározó, noha ezek az érdekek sokszor értékzománcot kapnak.

A modern történelem tele van nemzeti mozgalmakkal, amelyek közül jó néhány sikeres, jó néhány pedig sikertelen. Mindegyik nemzeti mozgalom önmagát értékalapúnak gondolja, de abban a pillanatban, hogy elkezd működni, a céljainak megfelelő érdekek mentén formálja önmagát.

A nemzetté válás eltérő népcsoportok esetében különféle időpontokban valósul meg. A megvalósulás hol békésen, hol békétlenül zajlik, és mindig sérti a status quo-t. Sajnos vagy nem sajnós, ez természetes. Normáink azt diktálják, hogy mindig a békességet keressük, a realitás azonban arra figyelmeztet, hogy semmi új nem lehet konfliktus nélkül.

A modern zsidó nemzeti mozgalom folyamata – legalábbis szimbolikusan – 1896-ban indult. Ekkor jelentette meg a Budapesten született Theodor Herzl (Herzl Ti-vadar) A Zsidó Állam című művét, amely meghirdette a zsidó nemzeti eszmét. A létrejövő zsidó nemzeti mozgalom tevékenysége nyomán 1917-ben megszületett az ún. Balfour-deklaráció, amely brit részről megértést tanúsított egy zsidó nemzeti otthon létrehozására. Az ENSZ 1947-ben – a mainál jóval kisebb területen – létre kívánta hozni a zsidó államot, Jeruzsálemet pedig nemzetközi igazgatás alá helyezte vol-

na. Ezt a felosztást az akkori zsidó vezetők elfogadták, de a térség arab országai opponálták. 1948-ban kiáltották Izrael Államot, amelyet a környező arab országok azonnal megtámadtak. A háborút az arabok elvesztették. 1967-ben Egyiptom lezárta az Akabai-öböl bejáratát, s ezzel Izraelt elzárta a vörös-tengeri kijáratától, amit Izrael – alappal – casus belliként értékelte. Az ezt követő hatnapos háborút Izrael szintén megnyerte – ekkor foglalta el Jeruzsálem egészét is.

A zsidó nemzetállam története a gondolattól a megvalósulásig és azon túl is, egyáltalán nem egyszerű, zökkenőmentes történet. Mégis, ha eleddig egészében szemléljük, inkább siker-, mint kudarctörténet. Herzl akkoriban sokak által utópiának tekintett álma megvalósult, és a 21. századra Izrael a világ egyik legsikeresebb országa lett. A cionizmus nem érte el azt a célt, hogy a zsidók óriási többsége itt éljen, de manapság már a világ származási értelemben vett zsidóságának majd 50 százaléka izraeli állampolgár.

2017-re a világ vezető nagyhatalma által az is elfogadott lett, hogy Jeruzsálem Izrael fővárosa.

Természetesen Izrael nemzeti építkezése most sem befejezett, noha bizonyos határai már látszanak. Az 1967-ben elfoglalt területek esetében Izrael 2005-ben kivonult a Gázai övezetből, és kiköltöztette az oda betelepült 9000 izraelit. Itt most 100 százalékos muszlim jelenlét van. A sűrűn lakott területen körülbelül 1,8 millió arab él, akik önmagukat a palesztin nemzet részének tekintik. 2007 óta a Hamasz irányítja az itt élőket. Időről időre megtámadja Izraelt. Egészen bizonyos, hogy a zsidó állam saját akaratából nem kívánja uralni ezt a földsvárat.

A zsidó nemzetépítés tekintetében más minőséget képvisel a Jordán folyó nyugati partja. Az itt élő lakosság és terület nagyjából 40 százaléka tartozik a Palesztin Felszabadítási Szervezet által irányított Palesztin Hatóság alá. Izrael aktív telepítési politikát folytat a nyugati

parton, az egyébként Ciszjordániának is nevezett területen. Itt összességében körülbelül 2,7 millióan élnek. 80 százalékuk muszlim, és palesztinnak vallja magát. Körülbelül 14 százalék az ideköltözött zsidók aránya – ez nagyjából 400 ezer embert jelent. Egészen nyilvánvaló, hogy Izrael az odatelepült izraeli állampolgárok révén olyan demográfiai helyzetet kíván elérni, amely igencsak megnehezíti az összefüggő területen kiformalódó palesztin államiság létrejöttét. Tehát Jeruzsálem fővárosi elismerése nagyon fontos, de nem zárópont jellegű esemény Izrael és a palesztinok történetében.

Mindenesetre én úgy látom, hogy sikeres nemzetépítési folyamatról van szó, amely, mint minden ilyen mozgalom, rengeteg konfliktust teremtett és teremt. Ebből következően Jeruzsálem fővárosként való elismerését nem önmagában értékelem, hanem egy nagyívű folyamat egyik állomásaként. Úgy gondolom, minden sikeres nemzeti mozgalomnak joga van eldönteni, hogy létrejött államának mi legyen a fővárosa, s azt is természetesnek tartom, hogy ezt a döntést mások is elismerik.

Természetesen minden más népet is megillet a nemzeti mozgalomhoz való jog – így a palesztinokat is. De – ahogy a zsidóknak – nekik is ki kell küzdeniük a sikert. Ezt nem adják ingyen, ez is sok konfliktussal jár.

Ahogy mondani szokták, a cionizmus két nemzetet teremtett: a zsidót és a palesztint. A zsidó nemzeti mozgalom előbb, a palesztin később indult. A zsidók elérték a fő célt: saját államuk lett, s ennek ténylegesen, s most már az USA által is elismerten Jeruzsálem a fővárosa. A palesztinok elérték azt, hogy sokan szimpátiával tekintenek rájuk. Jó néhány ország elismeri őket, de államuk továbbra sincs. Mélységesen megosztottak, s egyre távolabb kerülnek attól, hogy a nemzetközi szimpátiát az általuk elképzelt államalapításra váltsák át. Még arra is képtelenek voltak, hogy a számukra

kedvezőtlen amerikai döntés ellen hatékonyan tiltakozzanak.

A palesztinok egyszer tanácsot kérhetnének a cionistáktól, miként lehet a semmiből virágzó nemzetet és államot létrehozni.

ÖSSZEFÜGGÉSEK

A Jeruzsálemet fővárosként elismerő döntés támogatása melletti közvetlen érveken túl van néhány olyan összefüggés, amely közvetett ösztönzést adott.

A világ 136 országa ismeri el de jure Palesztinát önálló államnak – miközben gyakorlatilag ilyen állam nem létezik.

2017. december 21-én az ENSZ közgyűlése elítélte az Egyesült Államok döntését arról, miszerint elismeri Jeruzsálemet Izrael fővárosaként. A szavazási arányok szerint 128 ország tagadta meg az amerikai döntést, 35 tartózkodott és 9 támogatólag szavazott. Több ország nem vett részt a szavazásban. Magyarország tartózkodott.[6]

Úgy tűnik, hogy nemzetközileg elismert tény az, ami nincs, és kevésbé elismert az, ami van.

Az USA döntését az Európai Unió államainak nagy része is nyíltan helytelenítette. Az Unió is partner a képzelethez, és nem partner a létezőhöz.

Ma a világban határozottan jelen lévő és divatos tendencia az Izraellel szembeni kritika – miközben nincs vagy aránytalanul kevés kritika hangzik el a palesztinokkal szemben.

A palesztinoknak nincs egységes intézményes képviselete, hiszen a PFSZ és a Hamasz az adott mozgalom két egymással is szembenálló politikai irányzatát testesítik meg. A Gázai övezetet uraló Hamasz igazi terrrorszervezet – ha teheti, ártatlanokat gyilkol. A PFSZ-ről azt sem lehet tudni, hogy a palesztin lakosság hány százaléka támogatja.

Egyik irányzat antidemokratikusabb a másiknál.

Bizonytalan legitimitációjuk és antidemokratikus tartalmuk miatt Izrael – ha akarna – sem tudna megegyezni a nem létező egységes

palesztin entitással. Aki azt mondja, hogy egyezzenek meg, az a semmiről beszél, politikai értelemben szépeleg.

Az Európai Unió Izrael esetében kettős mércét alkalmaz. Elismeri a palesztin nemzeti mozgalmat, de csak Izraellel szemben kritikus. Elismeri a nemzeti mozgalmak jogosságát, de a szigorúan demokratikus eszközökkel operáló katalán nemzeti mozgalmat, illetve a mozgalom

tét, másfelől azonban folyamatosan delegitimálni kívánják. Formálisan nem kérdőjelezzik meg létezéshez való jogát, de permanensen megkérdőjelezzik mindazt, ami létezésének következménye. Ezt hívom delegitimációnak.

Ebben partnerek azok az értelmiségiek és társadalmi aktivisták is, akik a Közel-Kelet egyetlen emberi jogokkal bíró államát jogtiprónak látatják; a minden állampolgárának

A szerző a ZsTSZ konferenciáján

elnyomási kísérleteit spanyol belügynek gondolja. Ebben az esetben még azt is elnézi, hogy katalán vezetőket börtönbe zárnak, és a spanyol rendőrség brutális fellépése függetlenségpárti szavazókkal szemben több mint ezer sebesülést eredményez. Az Európai Unió a zsidó többség által lakott Jeruzsálemet olyan városnak tekinti, amelyet ketté kell osztani egy létező és egy nem létező állam között. Eközben úgy gondolja, hogy az abszolút orosz többségű Krím-félsziget ne Oroszországhoz, hanem kizárólag Ukrajnához tartozzon. A Krímben mindössze a lakosság negyede ukrán.

A sokirányú képmutatás kiábrándító.

Valójában azt érzékelem a józan ésszel szürreálisnak ható összefüggések mögött, hogy egyfelől sokan tudomásul vették Izrael Állam lé-

jogokat biztosító országot az apartheid(!?) megvalósulásának látják; akik bojkottot hirdetnek olyan izraeli termékekkel szemben is, amit adott esetben arab, illetve palesztin munkások állítanak elő. Ez a fajta gondolkodásmód ma döntően a baloldali értelmiséget jellemzi. Vélhetően őszintén gondolják, amit gondolnak és mondanak, de nagypolitikai értelemben csak az autoriter tartalmú iszlám mozgalomnak kedveznek. Ahogy Lenin mondta a bolsevikok számára felhasználható polgári értelmiségekről: ők a „hasznos idioták”. Befolyásuk nincs, viszont hasznavehetők.

Az összes többi ok mellett ezek az összefüggések is arra ösztönöznek, hogy helyesljem Jeruzsálem Izrael fővárosaként való elismerését.

(A cikk eredetileg a 168óra.hu-n jelent meg)

GABONAFÉLÉK

A KÓSER KONYHÁBAN

Peszách és sávuot, valamint a köztük levő időszak a gabona hetei. Chámecc, macesz, ómerszámlálás, lisztáldozat, jásán és chádás – e hét hét fogalmai. Elhagyva peszáchot és napról napra közeledve sávuothoz, a tóraadás ünnepéhez, a gabonának a tradícióban betöltött szerepével ismerkedünk. DÉNES ANNA ÍRÁSA

ÖTFÉLE GABONA

A zsidó hagyomány ötféle gabonát ismer, ezek – a Talmud Bráchot traktátusa szerint – búza, tönköly, árpa, zab és rozs. Egyéb termények, pl. hajdina, kukorica, rizs, köles nem minősülnek gabonának a zsidó jog szempontjából, és az itt leírtak ezért nem is vonatkoznak rájuk. E felsorolt gabonaféléket nevezik héberül, amíg még „lábon állnak” *tvuának*, vagyis terménynek, aratás és cséplés után pedig *dágán*, azaz gabona a nevük.

A gabonából készült kenyérfélék fogyasztása előtt rituálisan kezet kell mosni (mindkét kezet háromszor leönteni vízzel), a kézmosásra *netilat jádájim* és a kenyérre *hámoci* áldást mondani, evés után pedig bencsolni kell, vagyis el kell mondani az asztali áldást, a *birkát hámazont**. A *háláchá* (zsidó törvények) szempontjából kenyérnek minősül az a pékáru, melyben a folyadékok közül több víz van, mint az összes többi folyadék (tej, tojás, méz, olaj stb., de ide tartozik a cukor is) együttvéve. Ha nem kenyér, hanem tészta, vagy sütemény készül az ötféle gabona lisztjéből (tehát olyan termék, melyben kevesebb víz van, mind minden más folyadék együttvéve), akkor pedig *mezonot* áldást mondunk evés előtt, utána pedig „*ál hámichjá*” áldást.

Az áldásokkal kapcsolatban még elmondható, hogy ha valaki az ötféle gabona megfőzött szemeit fogyasztja (vagyis nem liszt formájában eszi ezeket), akkor „*boré pri háádámá*” – a zöldségekre mondott áldást mondja evés előtt és a „*boré nefásot*” áldást utána. Ha valakinek lisztet enni támad kedve, az *sehákol* áldással kezdi, utána pedig szintén a „*boré nefásot*” áldást mondja el.

Az ötféle gabona peszách ünnepe kapcsán is szerepet kap. A Talmud bölcsei szerint ezek lisztje kovászoldható ugyanis meg, vagyis válhat *chámeccá* és így tiltottá peszách ünnepén. Ugyanígy azonban ez az az ötféle termény, melyekből a macesz, a peszách-i kovásztalan kenyér készülhet.

RÉGI ÉS ÚJ

És kenyeret, meg pörkölt gabonaszemeket és nyers gabonaszemeket [az új termésből] ne egyetek ugyanaddig a napig, amíg nem hoztátok Istenetek [ómer] áldozatát; örök törvény ez nemzedékeiteknek, minden lakóhelyeitekben. (3Mózes 23:24.)

Vagyis: az ómer áldozatának bemutatása után (peszách második napja, niszán hónap 16.) gyökerezett gabonából tilos enni a következő év ómer áldozatának (*korbán omer*) bemutatásáig. Emellett nem szabad learatni a gabonát azelőtt, hogy bemutatták volna az ómer áldozatát. Bár maga az ómer áldozat árpából állt (az árpa érik be elsőként a gabonafélék közül), a tilalom minden egyes, fent felsorolt gabonafélére vonatkozik, de semelyik más terményt nem érinti.

A tilalmas terményt *chádásnak* (vagyis újnak), a megengedettet pedig *jásánnak* (vagyis réginék) nevezik. Ez utóbbi kategóriába tartozik minden olyan gabona, mely már peszách második napja előtt meggyökerezett. Kérdés azonban, hogy Szentély hiányában, illetve Izraelen kívül értelmezhetőek és alkalmazhatóak-e ezek a tilalmak. A bölcsek válasza általánosságban az, hogy igen. Bár nincs Szentély és így nincsenek áldozatok sem, a meghatározott dátum köti a zsidókat szerte a világban: a peszách második napja előtt ültetett gabona használható ugyanabban az évben, az utána meggyökeresedett viszont csak a következő év niszán 16. után fogyasztható. Ettől függetlenül évszázadokon keresztül az volt a gyakorlat, hogy arra a határozottan kisebbségben levő véleményre támaszkodnak a törvényhozók, mely szerint szabad *chádást* fogyasztani a Szentély hiányában, illetve Izrael Földjén kívül.

Ennek igen egyszerű oka volt: a korábbi évszázadok embere jóval nagyobb mértékben támaszkodott a kenyérre, mint könnyen elérhető élelmiszerre, mint mi. Képtelenség lett volna, hogy – a nagyrészt meg lehetőségen szegény közösségek – hosszú időszakokon

át nélkülözzék ezt az alapvető élelmet. *Jásán* liszthez jutni azonban igen nehéz volt, így a rabbik inkább az engedékenyebb álláspontot választották. Napjainkban a kósersági pecséttel rendelkező élelmiszereken – amennyiben azok gabonát is tartalmaznak –, nagyon gyakran szerepel az is, hogy *jásán* lisztből készült, mivel manapság sokkal inkább elérhető az ebbe a kategóriába eső gabona.

KORBÁN MINCHA

Az ómer áldozat mellett a mindennapi délutáni áldozat, a *korbán mincha* is gabonaáldozat volt a Szentélyben (ennek a nevét őrzi a mai napig a *tflát mincha*, vagyis a délutáni ima; maga a *mincha* szó ajándékot jelent).

Ha valamely személy áldoz ételáldozatot az Örökkévalónak, lángliszt legyen az ő áldozata; öntsön rá olajat és tegyen rá tömjént. És vigye el azt Áron fiaihoz, a papokhoz; és ez markoljon abból tele markával, lánglisztjéből és olajából, minden tömjénével együtt, és füstölögtesse el a pap annak illatrészét az oltáron, kellemes illatú tűzáldozat az az Örökkévalónak. Ami pedig megmarad az ételáldozatból, az Ároné és fiaié; szentek szentje az Örökkévaló tűzáldozataiból. (3Mózes 2:1-3.)

A Szentélybe vitt lisztből a kohén háromujjnyit markolt fel és égetett el az oltáron olívaolajjal és illatos fűszerrel. A maradék lisztet a kohénoknak adták, és ők fogyasztották el. A lisztáldozatot feldolgozott formában: sütvé, vagy főzve is hozhatták:

És ha áldozol ételáldozatot, kemencében sültet, lánglisztből, kovásztalan kalácsok legyenek, olajjal elegyítve és kovásztalan lepények, olajjal megkenve. Ha pedig tepsiben készült ételáldozat a te áldozatod, lánglisztből, olajjal elegyítve, kovásztalan legyen az. Darabold el azt darabokra és önts rá olajat; ételáldozat az. Ha pedig serpenyőben készült ételáldozat a te áldozatod, lánglisztből, olajjal készítsék. Így vidd az ételáldozatot, mely ezek közül elkészítettet, az Örökkévalónak; vigye azt a paphoz és ez vigye oda az oltárhoz. És vegye le a pap az ételáldozatból annak illatrészét és füstölögtesse el az oltáron, kellemes illatú tűzáldozat az az Örökkévalónak. Ami pedig megmarad az ételáldozatból, az Ároné és fiaié; szentek szentje az Örökkévaló tűzáldozataiból. (3Mózes 2:4-10.)

A liszthez köthető áldozatokhoz tartozik még az eddig említettekén kívül a Szentélyben a színkenyér asztalán (*sulchán lechem hápánim*) bemutatott tizenkét

kovásztalan vekni, a sávuotkor felajánlott két kenyér (melyek kovászosak voltak, és így nem kerülhettek az oltárra) és számos más, különböző, kenyeret, vagy lisztet tartalmazó áldozat. Többségük búzalisztből készült, de – amint az ómernél láttuk – árpát is áldoztak a Szentélyben. Ahogy a fenti idézetből látszik, az oltárra csak kovásztalan kerülhetett. Ennek szabályaival a Talmud egy külön traktátusa, a *Menáchet* (a *mincha* többes száma) foglalkozik.

CEDÁKÁ: PEÁ ÉS KIMCHÁ DEPISZCHÁ

Egy egészen másfajta adomány is köthető a fentiekben felsoroltakon kívül a gabonához: a szegényeknek hagyott „mező széle”, a *peá* micvája. Érdekeség, hogy a sok vallásos fiú és férfi hajának két oldalán meghagyott, hosszabb hajtincs neve a *peá* szó többes számú alakja: héberül péjot, jiddis kiejtéssel pajesz – ugyanígy í haj szélén leváगतlanul hagyott rész.

És ha learatjátok országotok termését, ne arasd le földed szélét teljesen; és aratásod hulladékát ne szedegesd össze. (3Mózes 19:9.)

Az embernek mindig gondolnia kell szegényebb sorsú társaira. A Tóra – számos egyéb, a társadalom szükségét szenvedő tagjairól gondoskodó micvájával együtt – itt is tesz arról, hogy azoknak is legyen mit enniük, akiknek kevesebbet adott az Örökkévaló. Akiknek pedig többet adott, azoknak kötelessége. Azonban, ahogy a magyarázók felhívják erre a figyelmet, rögtön a *peá* micvája után következik a „ne lopjatok” kezdetű parancsolat. Ez szegényre és tehetősre egyaránt vonatkozik: a tulajdonos ne arassa le a gabonaföld szélét, ne vegyen el a szegények jussából (ami a magyarázók szerint legalább a termés hatvanad része), de a szegények is csak annyit vegyenek el, amennyi nekik jár, hogy más szegényeknek is jusson az adományból.

Ugyanígy a zsidó közösségen belül működő szociális háló jellegzetessége a *kimchá depiszchá*, a szegények számára létrehozott peszáchi liszt-alap, melyet más néven *máot chitinnék*, búza alapnak is neveznek. A peszách ünnephez vezető időszakban a közösségek gyűjtést rendeznek szegényebb sorsú tagjaik számára, hogy az ő asztalukra is kerülhessen kovásztalan kenyér és bor a széder estén.

EGYSZERŰ HÁZI KENYÉR

Párve, tojásmentes

4 pohár liszt; 1 pohár víz; 2 ek. olívaolaj; 2 kk. só; 1 kocka élesztő

Az élesztőt a vízben felfuttatjuk. A lisztet tálba szitáljuk, hozzáadjuk a sót és az olajat, végül az élesztős keveréket. Alaposan megkeverjük, néhány percig dagasztjuk. Meleg helyen egy óra alatt duplájára kelesztjük, majd a tésztából cipót formálunk, és újabb fél órányi kelesztés után 180 fokos sütőben mintegy 40 perc alatt megsütjük.

BENJAMIN NETANJAHU ROSSZ BARÁTOKAT VÁLASZT EURÓPÁBAN?

RÉTI JÁNOS ÍRÁSA

A képmutatás politikája

Április közepén figyelemreméltó cikk jelent meg a bal-liberális véleményformálás egyik legjelentősebb fórumán, a *Politico* internetes oldalán. A cikk, vagy inkább intés szerzője William Echikson a *European Union of Progressive Judaism* (A Progresszív Zsidóság Európai Uniója) nevű szervezet brüsszeli irodáját irányítja és nem mellesleg a *Centre for European Political Studies* (Európai Politikai Tanulmányok Központja) agytröszt digitális igazgatója. Már a cikk címe elég ahhoz, hogy az írás tartalmát akár az elolvasása előtt is nagy pontossággal kottázni lehessen: „Benjámín Netanjahu rossz barátokat választ Európában”. Természetesen Orbán Viktor miniszterelnök az a semmirevaló barát, akinek a tenyerébe csapva minden valamirevaló demokrata csak megégetheti a kezét. Mint-hogy a jelen írás célja nem a magyar kormányfő megítélése, hanem az izraeli vezető számára kínált választás, és még inkább az azt megalapozó világnézet vizsgálata, javasolom, nézzük is meg, mit javasol a haladó zsidóság európai főnöke alternatívaként az izraeli diplomácia által kijelölt jelenlegi irányok helyett.

Echikson azt rója fel Netanjahunak, hogy miért találkozik az antiszemita Orbánnal, ahelyett, hogy teljes mellszélességgel az Európai Unió felé fordulna. Hiszen csak ez utóbbi képes garantálni a zsidók biztonságát a kontinensen. Erre példákat is hoz: az Európai Bizottság első alelnöke, a szerző által követendő példaként többször is hivatkozott Frans Timmermans 2015 végén kinevezte Katharina von Schnurbeint, az antiszemitizmus elleni harc EU-s koordinátorának. Timmermans mindemellett több millió eurót is felszabadított az antiszemitizmus elleni küzdelemre és vallásközi kezdeményezések támogatására. Sőt, az Európai Parlament 2017 júniusában elfogadta az antiszemitizmust elítélő első (!) határozatát.

Amint a szerző is hangsúlyozza, ez nem volt mindig így. 1999-ben még, amikor Romano Prodi, az Európai Bizottság elnöke holokauszt emlékbeszédet mondott Auschwitzban, egyetlen egyszer sem tett említést a zsidó áldozatokról. Méghozzá azért nem, mert bár Prodi hivatkozni próbálta a zsidókat, a bizottsági tisztviselők figyelmeztették, hogy a kérdés „túl érzékeny”. Ám ez az Unió Echikson szerint már nem az az Unió többé. Mindez természetesen Timmermansnak köszönhető, aki hangsúlyozza, hogy egyedül a zsidókkal lehetséges beteljesíteni a liberális, toleráns és soknemzetiségű Eu-

NÉVJEGY

RÉTI JÁNOS

- SZÜLETETT: 1975
- FOGLALKOZÁSA: kommunikációs szakember
- CSALÁD: házas

ropa célját. „*Nincs Európa zsidó közösség nélkül*” – ismétli Timmermans szüntelenül.

A cikk többi része kesergés afölött, hogy a legtöbb európai állam *állítólag* továbbra is csak az ortodox irányzat prominenseit fogadja el a zsidóság képviselőjében. Pedig az állami támogatásnak a nem ortodox, progresszív zsidó közösségekhez is el kellene jutniuk, búsong Echikson, hiszen például a saját szervezete, az *European Union of Progressive Judaism Emouna* nevű projektje is rabbik, imámok és papok bevonásával dolgozik azon, hogy sikerüljön előmozdítani a toleranciát és a befogadást. Mindezen túl képzést indított vallási vezetők számára, hogy megmutassák, miként lehet a vallást és a modern Európa demokratikus értékeit összhangba hozni egymással. A cél egy olyan toleráns és multikulturális Európa megteremtése, ahol – Netanjahu borúlátó jóslataival szemben – igenis van helye a zsidóságnak.

Mindez nagyon szép és nagyon jó. Tökéletesen összhangban van a haladó zsidóság valamennyi toposzával. A továbbra is nemzetállamban gondolkodó, a szuverenitásra csökkönyösen hangsúlyt fektető politikusok jobb esetben múltba révedő fantaszták, rosszabb esetben megveszekedett fasiszták. Ellenben azok, akik tétovázás nélkül, hiánytalanul felmondják az EU valamennyi kötelező jelszavát a fenntartható fejlődéstől a globális felmelegedés elleni harcon át a nyitott és toleráns Európa elhivatott védelmezéséig, továbbá újra és újra hitet tesznek a kulturális sokszínűség mellett, és sosem haboznak megálljt parancsolni

az ordas eszmék terjedésének, az haladó, ezért feltétlenül támogatandó és *definiáció szerint* minden kritika fölött áll.

Hiszen az Európai Unió sosem késlekedett, amikor az alacsony intenzitású büntudata miatt (is) emlékeztetnie kellett a Vészkorszak borzalmaira. **Mindeközben persze folyamatosan átkeretezi a holokauszt jelentését, az emberi szenvedés univerzalitását hangsúlyozva, egyszer-mind antirasszista értelmezést adva a zsidó néppel szemben elkövetett egyszeri és megismételhetetlen borzalomnak.** Úgy tűnik azonban, hogy az immár a saját sorsának alakítójává váló, tehát többé nem szeplőtelen, és a „kiszolgált” palesztin népet könyörületet nem ismerő elnyomás alatt tartó” Izrael a *jogos kritika* címkéjével ellátott politikai nyomásgyakorlás minden elképzelhető formáját megérdemli. Hiszen ha *ezek is csak olyanok*, akkor az európai pedigén kínos foltot ejtő zsidóellenesség miatti diszkomfort is enyhülni tud.

Az európai politikai elitet a gyarmati múlt miatt is az arab országokhoz kötő gazdasági érdekek mellett talán ez indokolja leginkább azt a politikai és morális rövidlátást, amellyel az Európai Unió gyakorlatilag mindenki másnál hamarabb és az arab vezetőknél is élesebb hangon ítélte el Trump elnök bejelentését az amerikai nagykövetség Jeruzsálembé költöztetéséről. Ugyanez az elvtelen haszonelvűség magyarázza Federica Mogherini, az Európai Unió kül- és biztonságpolitikai főképviselőjének a hajlíthatatlan kiállását az iráni atomalku mellett. Ahogy azt is, hogy április közepén az Unió több tagországa szándéka ellenére sem fogadott el újabb szankciókat az ellen az Irán ellen, amely a Moszad főnöke szerint a vele kötött megállapodás dacára soha, egy pillanatra sem adta fel nukleáris fegyverkezési ambícióit.

Ugyanígy kevésbé látszik zavarni az Európai Uniót az a tény, hogy a palesztin hatóságok számára folyósított eurószázezerrel jelentős részből terrorcselekményeket és a terroristák családját, valamint Izrael-ellenes propagandát finanszíroznak. Egy másik, számottevő hányadát pedig nemes egyszerűséggel ellopják. Azt viszont már érezhetően nehezen tolerálják, ha valaki az Unió felé irányuló ellenőrizetlen migráció lehetséges veszélyeire hívja fel a figyelmet. Ezért az álhírek elleni küzdelem örvén az Európai Bizottság finanszírozta egy, a tavalyi év végén bemutatott, migrációval kapcsolatos fejlemények „kiegyensúlyozott” tállását meghatározó kézikönyv elkészítését. A megfogalmazott irányelvek szerint mindenáron kerülni szükséges az iszlám és a muszlim szavak használatát kényes cselekmények bemutatása kapcsán. Továbbá vitába kell szállni azokkal a „szélsőséges állításokkal” amelyek a terrorcselekmények elkövetőinek indítékait az „iszlám nevében” történő fellépéssel azonosítják, valamint hangsúlyozni kell a muszlim közösségek sokszínűségét. Ugyancsak az EU finanszírozza az *European Federation of Journalists* (Újságírók Európai Szövetsége) „Média a gyűlölet ellen” nevet viselő kampányát, amely a céljai szerint javítani kívánja a bevándorlással, a menekültekkel, a vallással és a marginalizálódott csoportokkal kapcsolatos médiatámogatás hatékonyságát. A gya-

korlatban ezzel szemben nagy valószínűséggel tovább nehezíti majd a bevándorlással összefüggő problémák nyilvános megvitatását.

Azt, hogy ez mennyire nem légből kapott félelem, jól mutatja a Politicón megjelent írásban említett Katharina von Schnurbein esete. Az antiszemitizmus elleni harc uniós koordinátora két éve védelmébe vette az antiszemitizmus munkadefiniójának az EU rasszizmusellenes hivatalának honlapjáról való 2013-as eltávolítását, mert az az antiszemitizmus lehetséges formái között Izrael démonizálását is megemlítette. A zsidóellenesség meghatározásának eltávolítását követően az uniós tisztviselők akkor elhatárolódtak az inkriminált szövegtől, amelyet a palesztin-barát aktivisták már jó ideje veszélyesnek tartottak a szólásszabadságra. Von Schnurbein a döntés megalapozottságát firtató kérdésre azt felelte, hogy az EU képes küzdeni az antiszemitizmus ellen anélkül is, hogy meghatározná annak tartalmát. Ugyanabban az évben, amikor az Európai Parlamentben tartott beszédeben Mahmúd Abbász palesztin elnök az évszázados zsidóellenes rágalmakat felidézve a palesztin kutak mérgezésének szándékával vádolta meg az izraeli rabbiakat, von Schnurbein Martin Schulz-cal, a parlament elnökével együtt elmulasztotta kérdőre vonni a felszólalót. Az előbbi egyébként Twitter-üzenetében „inspirálónak” nevezte a beszédet.

Pedig számos megoldandó probléma tornyosul az Európai Unió előtt. Az egekig szökő eladósodottság, a kontinens rohamos elöregedése, a bürokratikus lassúság mellett a bevándorlók akadozó integrációja is ezek közé tartozik. Újabb felmérések szerint a Németországban élő muszlimok 47 százaléka szerint a saría fontosabb az ország törvényeinél. Svédországban ugyanez az arány 52 százalék. Egy 2016-os, a német Hanns Seidel Foundation által levezényelt kutatásból az is kiderül, hogy a muszlim háttérű bevándorlók több mint 50 százaléka táplál erőteljes zsidóellenes előítéleteket.

Persze fel lehet venni ez ellen kényszeresen tapintatos, nem sok vizet zavaró vallásközi párbeszéd szervezésével is a harcot. Rutinszerűen elítélni a gyűlölet valamennyi formáját. Csak aztán nem szabad csodálkozni azon, ha az Öböl-államok dollárszázezerrel kibélelt európai muszlim közösségei a fülük bontját sem mozdítják majd a kezdeményezésekre. Ahogy azon sem, ha az izraeli realpolitikuskok a régimódi és szerencsére alacsony lángon égő magyarországi antiszemitizmust kontrolláló, nem mellesleg a zsidó közösségeknek juttatott költségvetési támogatások döntő többségét a mai napig a Mazsihisz, tehát egy nem ortodox szervezet felé irányító Orbánra voksolnak az új típusú, virulens antiszemitizmus terjedését érdemben akadályozni nem is igen próbáló Unió urai helyett.

Pláne, ha az utóbbiak arca, Frans Timmermans a rossz nyelvek szerint az Izrael-ellenes BDS kampányhoz csatlakozva, 2013-ban még holland külügyminiszterként nyomást gyakorolt a Vitens nevű vízszolgáltatóra, hogy lépjen vissza izraeli partnerével, a Mekorral megkötött szerződéstől.

A szamár, a mécses meg a kakas

DÉNES ANNA MESÉJE

Sok-sok évszázaddal ezelőtt élt Izrael földjén egy nagy tudós, akit rabbi Akivának hívtak. Sokat utazott, sok földet bejárt, és mindenfelé tömegek hallgatták a tanítását, mert az egész Tórát ismerte és számtalan magyarázatot is tudott. Volt Akiva rabbinak egy híres mondása: bármi, ami történik velem, az jót hoz a számomra, hiszen az Isten mindig jót tesz. Erről szól ez a történet.

Hosszú utazásaira Akiva rabbi mindig magával vitt egy mécseset, egy kakast és egy szamarat. A mécseset, hogy legyen mivel világítania éjjel, a Tóratanuláshoz, a kakast, hogy kukorékolásával reggel időben felébressze és végül a szamarat, hogy ne kelljen magának cipekednie, hanem a szamár vigye a terhet. Egyszer útja egy városon át vezetett. Esteledett már, amikor a városba ért, és szállást keresett magának. De minden fogadó tele volt vendégekkel, és hogy, hogy nem, a város lakói közül egy sem akadt, aki befogadta volna őt éjszakára.

Azt mondta rabbi Akiva: „*gám zu letová*” – ez is jót hoz a számomra, az Isten mindig jót akar. Azzal a közeli, erdős hegyhát felé vette útját, hogy a fák között találjon menedéket éjszakára. Mellette poroszkált a szamara, hátán a málhával. Hamarosan talált is magának egy megfelelő ligetes részt, ahol felverhette a sátrát. Épp csak elkészítette fekhelyét, elköltötte szerény vacsoráját, és nekilátott a Tóratanulásnak, amikor hirtelen hatalmas szél kerekedett, és elfújta a mécsesét. Ahányszor megpróbálta újra meggyújtani, annyiszor oltotta el a légáramlat újra és újra. Rabbi Akiva végül azt mondta: ez is jót hoz a számomra. Azzal lefeküdt aludni.

Egyszerre csak rettenetes ordításra riadt fel: egy óriási, vérszomjas oroszlán ugrott elő az erdő sötétjéből, és egy falásra bekapta a teherhordó szamarat. Mire a rabbi felocsúdíhatott volna, a fenevad már el is tűnt, egy szempillantás alatt, ugyanúgy, ahogyan érkezett. Már éppen vissza akart aludni, amikor nyávogva kiugrott a sűrűből egy villogó fogú, éles körmű macska, és elragadta a kakast. Mielőtt megmoccanhatott volna, rabbi Akivának már se világítása, se ébresztője, se málhás állata nem volt. „Ez is jót hoz számomra” – gondolta az istenfélő ember, azzal oldalra fordult, és nyugodtan aludt reggelig.

Reggel, amikor – kakasa nem lévén – kissé későn felébredt, saját szemével láthatta, mennyire igaza volt, amikor az éj sötétjében azt mondta, hogy minden vesztesége jót hoz a számára. A várost ugyanis, ahol nem kapott szállást éjszakára, rablóbanda támadta meg, a lakókat elhurcolták, pénzüket és kincseiket elrabolták,

állataikat elhajtották. A rablók az erdő felé menekültek. Ha este szállást kapott volna ott éjszakára, bizony ő is rosszul járhatott volna! De akkor is, ha a mécses pislákoló fénye, a szamár bőgése, vagy a kakas kukorékolása felhívta volna a gonosz rablók figyelmét arra, hogy valaki az erdőben tanyázik. Az Örökkévaló a veszteségei által mentette meg az életét! Rabbi Akiva most már nemcsak hitte, hanem egészen bizonyosan tudta is, hogy minden, amit az Örökkévaló tesz, a javunkra van.

Tartalmasan szeretné eltölteni nyugdíjas éveit?

Igényesen kialakított, az önálló életvitelt támogató környezettel várjuk azokat az időseket, akik a biztonság mellett fontosnak tartják a nyugdíjas évek teljes értékű megélését a háztartási munkák terhe nélkül.

Intézményeink

- elérhető árakat,
- zöldövezeti elhelyezkedést Budapesten és Törökbálinton,
- önálló, akadálymentesített apartmanokat,
- uszodai és gyógytorna szolgáltatásokat,
- intézményi programlehetőségek széles skáláját,
- intézményen kívüli szervezett szabadidős elfoglaltságokat,
- magas szintű egészségügyi és gondozási szolgáltatásokat,
- intézményi orvosi és rendszeres szakorvosi ellátást biztosítanak nyugdíjas korú lakóiknak.

Jöjjön, nézzen be hozzánk!

Várjuk jelentkezését:

06 1 510 00 17

www.olajagotthonok.hu

OLAJÁG
OTTHONOK

Legyen a mi otthonunk az Ön otthona!

Idősothton? – Egy új életforma kezdete!

Napjainkban a nyugdíjasok nagy része szeretné az előtte álló évek minden napját úgy tölteni, ahogy azt a munkával, háztartásvezetéssel, családfenntartással zajló időszakban eltervezte. Kielevezni a szabadságot, megőrizni a függetlenséget, kedvtelésből választani tevékenységet, több időt fordítani hobbi-ra, pihenésre. Egyedül lenni, ha ahhoz van kedve vagy éppen társaságban – a mindennapok terhe nélkül.

Hogyan is telnek egy gondtalan nyugdíjas napjai az idősothtonban?

Ébredés után – melyet nem az ébresztőóra sűrget – szabadon dönt, hogy úszással vagy reggelivel induljon a napja. Délelőtt tartalmasan tölti az idejét – kirándulni, sétálni megy, kertészkedik, érdeklődési körének megfelelően talál társakat, akikkel kártyázik, sakkozik, kézimunkázik vagy éppen nosztalgiazik. Délidőben elé teszik az általa választott ételt, majd kis pihenés után ismét várják a programok – színház, koncert vagy éppen érkezik a család. A vacsora elköltése után ismét találhat közösségi programokat vagy visszavonulhat otthonos lakrészébe, olvasgat, filmet néz, online tartja a kapcsolatot szeretteivel, majd nyugovóra tér.

Az otthonok kínálata ma már sok esetben leginkább a szállodai ellátás kényelméhez hasonlít, ugyanakkor az életkor emelkedése okozta egészségügyi változásokra egyéni egészségügyi és gondozási szolgáltatás-

csomagokkal ad választ. Egészségmegőrzésre, az aktív élet fenntartását támogató programokra és az időskori betegségek szűrésére kiemelt hangsúlyt fektetnek az intézmények. A biztonságérzetet a napi 24 órás egészségügyi felügyelet és a rendszeres orvosi, szakorvosi jelenlét mellett őrző-védő szolgálat is növeli.

Az Olajág Otthonokban – mely az egyik legnagyobb magán idősothtonhálózat – elérhető áron találnak igazi otthonot, közösséget, élményekben gazdag életet a lakók a mindennapi terhek – főzés, mosás, takarítás, hivatali ügyek intézése – nélkül.

„Arra kérjük az érdeklődőket, jöjjenek el, nézzenek körül személyesen is nálunk!” – invitál mindenkit dr. Szirmai Viktor főigazgató. A jelentkezéseket a **06 1 510 00 17**-es telefonszámon várják. További információ a **www.olajagotthonok.hu** honlapon.

Jelentkezz hozzánk!

bölcsőde – óvoda – általános iskola

Ezek vagyunk mi:

- Kétnyelvű képzés anyanyelvi pedagógusok segítségével
- Korosztályonként differenciált, kis létszámú csoportok / osztályok
- Pozitív megerősítést hangsúlyozó nevelési módszerek
- Segítő szakemberek biztosítása: fejlesztőpedagógus, logopédus, mozgásterapeuta
- Pozitív zsidó identitás kialakításának elősegítése
- Napi négyzseri étkezés: friss, ízletes, helyben készült kóser ételek
- Napirendbe épített különórák

Tudj meg többet rólunk: www.zsidoiskola.hu

Bét Menáchem Héber–Magyar Kéttannyelvű Általános Iskola, Óvoda, Bölcsőde

1074 Budapest, Dohány utca 32-34.

☎ – +36 1 781 4760; +36 70 379 1250

A SEGÍTSÉG
Kóser 1%
MINDIG KÓSER

A MI CIKKEINK KÓSEREK!

AZ **1%-OS**
FELAJÁNLÁSOKBÓL MÉG
TÖBB ÉRDEKESSÉGET
TUDUNK HOZNI ÖNNEK!

KÉRJÜK, IDÉN IS TÁMOGASSA AZ ^{אחדות}egység-ET ADÓJA 2×1%-ÁVAL!

EGYHÁZI 1%: EMIH TECHNIKAI SZÁM: 1287

TÁRSADALMI SZERVEZETEK 1%: CHÁBÁD LUBAVICS ALAPÍTVÁNY

ADÓSZÁMA: 19663038-1-42

TOVÁBBI INFORMÁCIÓ: WWW.KOSEREGYSZAZALEK.HU